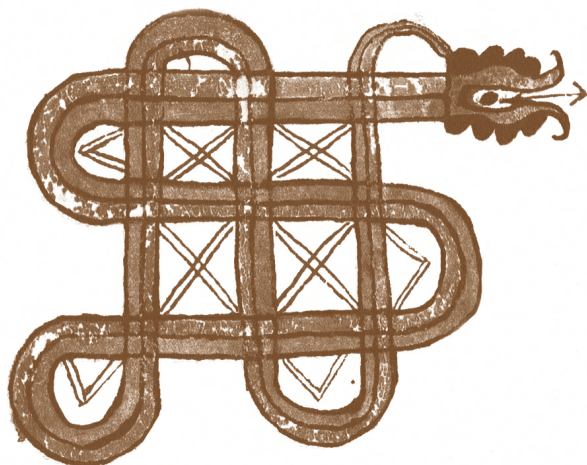

A STOLLWERK

STOLL BÉLA
80.
SZÜLETÉSNAPJÁRA

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET
BALASSI KIADÓ

2008. FEBRUÁR 15.

A STOLLWERK

STOLL BÉLA

80.

SZÜLETÉSNAPJÁRA

A STOLLWERK

STOLL BÉLA
80.
SZÜLETÉSNAPJÁRA

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET
BALASSI KIADÓ

2008. FEBRUÁR 15.

A kötet megjelenését az OTKA (T 49155),
valamint az MTA Irodalomtudományi Intézet támogatta

Szerkesztette
ÁCS PÁL
SZÉKELY JÚLIA

© Szerzők, 2008

ISBN 978-963-506-765-7

Balassi Kiadó
Felelős kiadó Kőszeghy Péter igazgató
Műszaki szerkesztő Harcsár Magda
Tördelte Szák András
A nyomdai munkálatokat a László és Tsa Bt. végezte
Felelős vezető László András

TARTALOMJEGYZÉK

KESERŰ BÁLINT Irodalompártoló és muzsikus: ifjabb Lazarus Henckel	7
BOJTÁR ENDRE Loránd	9
BODNÁR GYÖRGY Arckép vázlat oldalnézetből	10
RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES Béla és a bölények	13
MIKÓ ÁRPÁD Verancsics Antal és Daniel pictor	14
FERENCZI ILONA Szövegkritikai avagy zenei értelmezési problémák a magyar graduálirodalomban	18
PÉTER KATALIN Özori Imre a teremtés rövid történetére utalt	21
HORVÁTH IVÁN Még távolabb a betűhűségtől	23
KÓSZEGHY PÉTER Balassi Bálint záloglevele 1585-ből	26
BARTÓK ISTVÁN „Triduo ante festum Pentecostes”	28
ÖTVÖS PÉTER Levél az iskolából	30
VADAI ISTVÁN Mire emlékezett Teleki Mihály íródeákja?	32

BALÁZS MIHÁLY Az 1071. tétel pontosítása	35
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN Stoll 1099.	38
JANKOVICS JÓZSEF Adalékok Gyöngyösi István és Thököly Imre kapcsolatához	40
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ Latin születésnap köszöntővers a 18. század második feléből	44
PAJORIN KLÁRA Névinvinciók Petrarca baráti körében	50
KOVÁCS ZSUZSA Szent Vilma (Santa Guglielma) antifónája	52
NÉMETH S. KATALIN Pajkos lovaglás egy 17. századi német röplapon	56
KÜLLŐS IMOLA Stoll Béla köszöntése	59
DEMETER JÚLIA Virág. Stoll Béla 80. születésnapjára	61
SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA Piskólti Istvánról	64
PÉTER LÁSZLÓ A Stollwerk	68
SZŐKE GYÖRGY Kis(s) kéziratgyűjtő krimi	70
TVERDOTA GYÖRGY József Attila korai költészetéről – Stoll Béla kritikai kiadása kapcsán	73
ÁCS PÁL „Hosszú az Úristen”. József Attila két sora	76
SZÉKELY JÚLIA „Alhatnék, de kitarok”. Beszámoló egy szerdai Rebakucsról	78

Keserű Bálint

IRODALOMPÁRTOLÓ ÉS MUZSIKUS:
IFJABB LAZARUS HENCKEL

Hosszabb címbe olyasmi kerülhetne, hogy ...a végső soron magyarországi eredetű L. H. A családi legenda szerinti Csütörtökhelyre vagy azonos nevű apja, a kereskedőből lett zseniális bankár szülőhelyére, Lőcsére való utalás azonban fölösleges, sőt zavaró volna: igazi kozmopolitának mutatják az eddig megismert források az 1573-ban Bécsben született és 1664-ben Oderbergben elhunyt ifjabb Lázárunkat – bár még sok titkot rejteget néha már kalandorhoz méltó életútja... Valamivel fontosabb, hogy milyen sok magyarországi birtoka és érdekeltsége volt a családnak nemcsak az eredet hely tájékán, hanem a bánnyavárosokban, Nagyszombatban, s például, ahogy legutóbb irodalomtörténész figyelmeztetett rá (Németh S. Katalin, ItK 2002, 3–23.): Pápán is.

Irodalompártolásra 1635–37-ben van releváns adatszoportunk: menyének korai halála miatti bánatukban őt és fiát, Illést költői hangú vigasztaló levelekkel árasztják el amatőr s már-már profiszámba vehető író- és versszerző barátok. Egyszerre disszonáns és megvilágosító, hogy köztük két – már akkor se kezdő – poéta episztoláiban az áhítatos vagy bonyolultan filozofikus elmélkedés milyen komikus módon fordul át kiadatlan kézírataik fölsorolásába, és nyílt utalgatásba e művek kinyomtatásának hasznos és halaszthatatlan voltára. Érthető: a Kárpátokhoz támaszkodó szomszédunk, Fölső-Szilézia könyvgyártás (és -gyűjtés) tekintetében sivatag volt; igen valószínű, hogy Theodor von Tschesch és társai Henckeltől – anyagiakon túl – közvetítést is reméltek, s ha igen, akkor bizonyosan a legközelebbi protestáns nyomdákhoz, a szepességiekhez. A Weimarban őrzött baráti korrespondenciáról és -ből Schaffer Andreával publikáltunk (*Oberschlesische Dichter und Gelehrte vom Humanismus bis zum Barock*, hrsg. Gerhard Kosellek, Bielefeld, 2000, 281–310. Tagungsreihe der Stiftung Haus Oberschlesien, 8.), s mi ott vettünk el szemünk elől Lazarust, hogy a harmincéves háború keleti frontjának közeledtével, 1641-ben legjobb barátja, Abraham von Franckenberg hozzá menekül Tarnowitzba, s mikor ott se lehet maradásuk – Franckenberg északra indulva évtizedig danckai exul lesz, Henckel pedig nővéréhez fut, s (meddig, az rejtély) Nagyszombatban él. Eztán következnek a legfurcsább évek. Ma Franckenbergtől meg neki írt levelekből tudjuk a legtöbbet Lázár közel fél évtizedig tartó itáliai vándorútjáról: tartósabban lakott Velencében, Nápolyban, Milánóban, majd Rómában. Mindig csak Baron von Sankt Georgenberg néven emlegetik ekko-

riban, ami aligha jelenthet mást, mint elrejtőzést (okát, módját egyelőre nem tudjuk). 1651-től vannak aztán hiteles és a család birtokai szempontjából is érvényes dokumentumok valamilyen legális pályáról: Tirolban már birodalmi grófként magas hivatalt visel. Életének utolsó másfél évtizedében apjához méltó karrier- és dinasztiaépítőnek bizonyul: minden dokumentum, tudósítás szerint sikerrel gyarapítja címeit, rangjait s főleg birtokait, legjellemzőbben 90–91 éves korában, amikor Innsbruckból hirtelen a Monarchia ellenkező végébe költözik, hogy Odera menti állomáshelyén személyesen intézkedjék az ásványi kincsekben gazdag térség három kis megyényi darabjának örökléséről: a mesebeli három fiú közti osztásról, tulajdonképpen a három Donnersmarcki Henckel-ág megalapításáról (s például arról, hogy legyen köztük katolikus, de maradjon protestáns is).

*

Nem biztos, hogy Henckel életútjának olasz kitérőjével függ össze a határozott zenei érdeklődés (általában látókörének kibővülése jellemző erre az időre, így az az intellektuális izgalom, amelyet egy Nápolyból küldött levele mutat, ahol létező-működő rózsakeresztes csoportról ad hírt). Minden eddig ismert olyan adat, amely zeneelméleti érdeklődésre, sőt ilyen stúdiumokra utal, Athanasius Kircher írásaihoz és személyéhez fűződik. Ennek magyarázata lehet az is, hogy a híres és hírhedt jezsuita római múzeumbirodalmába abszolút teljességet célozva gyűjtött minden keze ügyébe került írásos és tárgyi emléket; amelyek máig rendben megmaradtak, s újabban hozzáférhetők. Innen, az Archivio della Pontificia Università Gregoriana kéziratkötegeből ismerjük Henckel Innsbruckban 1654 augusztusában írt levelét. Most kivételesen nem a textológus Stoll Bélától, hanem legmuzikusabb barátunktól remélünk segítséget, mert azt még sejtjük, hogy a *Musurgia*-kötet megkapott példányához Henckelnek szükséges *darzu gehörige Tabellas az Arca Musaritmica* elnevezésű, szivardoboz méretű szerkezet számolótablácskáiit jelenti; de hogy „a contrapunkt-komponálás új manírja” itt hogyan értendő, azt végképp nem tudjuk eldönteni szakemberi tanács nélkül. Csak mellékesen említettessék, hogy magánéleti rejtélyek is akadnak a levélben. Így Henckel azzal dicsekszik, hogy bár 79 éves, megpróbál még elbaldogulni a csodagépezettel (*in meinem neun und siebenzigisten jahr meines alters noch dieses wunderwerks ansichtig werde*). A Henckelhez korban közel járók sejthetik csak, hogy ifjú felesége mellől írván levelét, mért hazudott le korából két évet.

Bojtár Endre

LORÁND

Ezt a semmi kis történetet csupán azért mesélem el, nehogy kimaradjak az ünneplésből, meg hogy felidézhessem atyai barátom, Gerézdi Rabán – az ünneplenek is kedves – alakját. Rabán volt az, aki felhívta Rá a figyelmem: „az egyetlen klassziszjátékos a bagázsban”, a bagázson értve a régimagyarosokat. A szóhasználat is jelezheti, hogy Rabánnal nem csupán, sőt nem is elsősorban az irodalomtudomány mezején találkoztunk, hanem a Fradi-meccseken, melyekre hétről hétre együtt jártunk ki és főleg vissza: ezek – az ő asztmatikus meg-megállásai miatt órákig tartó – visszautak jelentették nekem, az egyetemet nemrég végzett zöldfülűnek az igazi egyetemet. Rabán volt az is, aki kijelentette: „persze, a valódi neve Loránd. Ha már Stoll, akkor Loránd”. Világos volt: egy diósgyőri középtávfutót hívtak Stoll Lorándnak, aki tán még országos bajnok is lett, s egy filozofnak dicsőség, ha felveheti egy atléta nevét. Kettőnkön kívül az Intézetből csak a szintén sportbolond és Népsport-olvasó (és ráadásul egy Diósgyőr közeli faluban születvén Diósgyőr-drukker) Martinkó Bandi értette, hogy ettől kezdve miért hívjuk Stollt Lorándnak. Más kollégáink hallván ezt meghökkentek, Loránd bölcs, beletörődő mosollyal tűrte; még akkor is, mikor Rabán 1968-as halála után én egyedül űztem ezt a – valljuk be – gyerekes hülyeséget (amelybe azonban egy kicsit mindig beleremegett a szívem).

Mindez persze olyan régen volt, hogy manapság Stollt már magamban is lebelázom.

Bodnár György
ARCKÉPVÁZLAT OLDALNÉZETBŐL

Stoll Béla tiszteletét Németh Lajostól örököltem. Itt és most nem elég pontos ez a minősítő szó, mert túlzottan fennkölt, Stoll Béla pedig kifelé és befelé ironikus, alakja egyáltalán nem szoborszerű, hanem inkább rajzolat egy iniciáléban, huszadik századi másolóbarát, aki időtlen térben ül papírai előtt. Németh Lajos közös Eötvös Collegium-i évünk, 1948 óta talán a legjobb barátom volt, akivel napról napra fecsegtünk, hol a Quint eszpresszóban, hol Kondor Béla műtermében, hol pedig családi-baráti összejöveteleinken. Ez a fecsegés laza volt, és ugyancsak nélkülözte a fennkölséget, de hordalékaiban összehasonlító művelődéstörténeti, történelmi és társadalmi információkat tartalmazott. Ilyen volt a híres Werbőczy Gimnázium emlékének felemlegetése, amely valóságos mitológiát körvonalazott történelmi magántörténetek keretében. Mert a bennünket éppen körülvevő izgalmas emberek közül ebből az intézményből indult el Klaniczay Tibor, Kass János, Tamás Attila, s maga az emlékidéző Németh Lajos.

Közéjük tartozott Stoll Béla. Nagyon mélyen megalapozott és távlatos műveltséget adhatott diákjainak a Werbőczy, amit eleven hatásában ismerhettem meg, amikor a legenda élő alakjaival személyes munkakapcsolatba kerültem, s amikor véletlenül betekinhettem az egyik leghíresebb werbőczysta, Ferencsik János könyvtárába, amelyben nemcsak up to date irodalmi, filozófiai, művészettörténeti gyűjteményeket találtam, hanem egy professzionális és széljegyzetelt görög–latin forrásanyagot is. Ebben az előkelő galériában Stoll Béla bizonyára különösségeivel tűnt ki, bár lehet, hogy ezt az arcképet az én személyes benyomásaim vetítik vissza a negyvenes évekre. Én mindenestre már úgy ismertem meg Stoll Bélát, mint aki ül a Régi Magyar Költők Tára lapjai fölött, a textológiai és filológiai munkát csak egyedül hajlandó végezni, s még a szövegek gépiratos letisztázását sem bízta másra. Valóban csak vázlatos portré lehetett ez számomra, mert értékeléseibe, külső és belső vitáiba sohasem tekinthettem be. Pedig magam is vonzódtam a textológiai nyomozáshoz, s amikor például Kozocsa Sándor után újra össze kellett állítanom Kaffka Margit összes verseit, örömmel egészítettem ki a *Hajnali ritmusok* Kozocsa-féle szövegét, mert észrevettem, hogy a Nyugat-beli első változatot, amelyre a korábbi kötetek épültek, a cenzúra sújtotta, míg a költőnő soros versgyűjteményében a teljes mű jelenhetett meg.

És szerettem az OSZK Hírlaptárának és Kézirattárának légkörét is, amikor tíz éven át feladataim az abszolút alapkutatáshoz kötöttek. Eleinte Stoll Bélával is ennek az intézménynek az előtörténetéből anekdotáztunk, amelyet ő egykori belső munkatársként közelről ismert. Valószínűleg romlott humorommal magyarázható, hogy ebből az anekdotakincsből egy Hóman Bálint-epizódot őriztem meg. Eszerint a Nemzeti Múzeum egykori igazgatója kultuszminiszterként is fenntartotta kapcsolatát tudományos műhelyével, sőt barátságait is megőrizte. Például kvázi-barátai közé tartozott (talán) az éremgyűjtemény vezetője, akivel hetente egyszer sakkozott (?). Ilyenkor a miniszter megengedte filozkollégája számára a tegeződést. Így merészelte az kezdeményezni sakkozás közben a következő viccelődést:

– Kegyelmes uram, tudsz-e képrejtvényt fejteni?

– Persze – válaszolta a miniszter.

Sakkpartnere pedig lerajzolt hat almát és a sor végére egy nagy S-t.

– Mi ez?

– Természetesen: hatalmas.

– Tévedsz, Kegyelmes uram, mert hatalmas lófasz.

– De hol a lófasz? – kérdezte a miniszter.

– A seggedben, Kegyelmes uram.

Később, a nyolcvanas évek közepén „hivatalos” közös ügyem is támadt Stoll Bélával, de annak története is hasonlóképpen anekdotikus. Ekkor én Klaniczay Tibor igazgatóhelyettese voltam, s egyidejűleg betöltöttem az MTA Irodalomtudományi Bizottságának elnöki tisztét, valamint részt vettem a TMB Irodalomtudományi Szakbizottság munkájában is. Itt egyik fő ambícióm az volt, hogy a tudományos fokozatok megadásakor elismertessem a textológiai munkát is. Ez végül is sikerült, és elsőként Stoll Bélának lehetősége nyílt a kandidátusi fokozat megpályázására valamelyik RMKT-kötete alapján. Ehhez persze ki kellett töltenie egy űrlapot. De ő, aki a tudomány közegében utált minden formalitást, erre nem volt hajlandó, hanem behozta hozzám a hivatalos űrlapot, mondván:

– Töltsd ki!

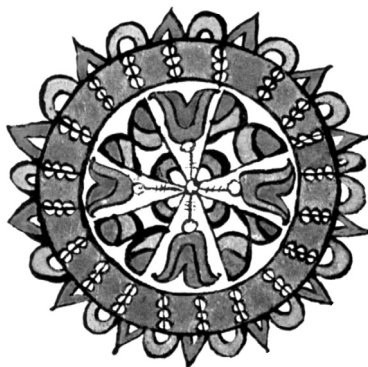
– Miért nem töltöd ki? – kérdeztem én.

– Mert ez neked fontos.

– Jól van – szólhatott a válaszom –, de akkor legalább az édesanyád nevét mondd meg.

Azután mégis megfejlte a benyújtott RMKT-kötetet egy kitűnő tanulmánnyal, amelyben összefoglalta és rendszerezte a szövegkritikai problémákat és megoldásokat, s megannyi példával be is vezette az olvasót a hiteles szöveg előállítására mögött rejlő irodalomtörténeti, történelmi, nyelvészeti, stí-

lustörténeti és paleográfiai (stb.) tudásanyagba. (*Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1987.) Aki tudott gondolkodni, és képes volt az összefüggéseket belátni, persze a kritikai kiadások megítélésekor is tudta, hogy ez az egyáltalán nem látványos munka olyan végeredményeket rögzíthet, amelyekhez nem lehet eljutni a felsorolt irodalomtudományi műfajok művelése nélkül: a láthatatlan nyomozás voltaképpen monográfiák virtuális létformája. Stoll Béla, a textológus ahhoz a katedrálisépítőhöz hasonlít, aki a függő bordák találkozásának felső pontján egy rózsát faragott ki az isten tiszteletére, s ezt a felfelé báméskodó halandó nem láthatja. A 80 éves Stoll Béla mesternek tehát fennkölten is jár a tisztelet.

Ritoókné Szalay Ágnes
BÉLA ÉS A BÖLÉNYEK

Janus Pannonius egy epigrammájában (330 M. = I 283 Tel.) Belényesi Brigitta nevét ízelgeti:

Brigida Belinis sive haec tibi nomina regum
Bela parens, certae sive dedere ferae.

A Szilágyi Erzsébet anyai ágán Mátyás királlyal is rokon Bellyen család bihari eredetű volt. Nevét a váradi püspök bányáival gazdag oppidumáról, Belényesről vette. A szép fekvésű püspöki nyaralóhelyet, itt keltezett irománya tanúsága szerint, Vitéz János is látogatta. Janus szívesen etimologizáló fantáziája, helyesen, összekapcsolta a város és az innen származó család nevét. A „regum Bela parens” az Árpád-házi uralkodósor elején álló és ezért „parens”, I. Béla (1061–1063) királyra vonatkozik, akit a krónikák néha „Bela dictus Belyn” néven emlegetnek.

Janusnak a Belinis név másik (sive) eredetére vonatkozó utalása újabban sajnos félreértődött. A. A. Barrett epigrama-kiadása (Corvina 1985. 278.) a hagyományozott „certae sive dedere ferae” szöveget „ceta ... fera”-ra javítja. Megjegyzésben ezt magyarázza is: cetus = balaena. Az még csak menthető, hogy valaki a tengerentúlról bálnákat telepít a Partiumba, az már kevésbé, hogy ezt a szövegmodosítást az új kiadás is átvette (Balassi 2006. 330.). Hát Janus ezt nem így gondolta. Az említett helyen ugyanis az akkor még Biharban közönséges, vadon élő bölényről van szó, amelynek a szótárak szerint volt belény, belénd névváltozata is. Szenci Molnár Albert szerint ez egy „bial szabású rút állat”. Európai változata utóbb a rendszertanban a bison bonasus nevet kapta.

A kettős névalak Pliniusra utal (NH 8, 15, 38–40.). Plinius ilyen állatot sohasem látott, csak hallott róluk: „Scythia gignit ... iuatos bisontes ... tradunt in Paeonia feram quae bonasus vocetur”. Ami Barrettnek a bálnák, az volt Pliniusnak Scythia vagy Paeonia (Pannonia) sörényes vadállata. Hogy Janus a pliniusi helyre gondolt, arról árulkodik a „ferae” a vers vonatkozó helyén.

A Belényesi Brigitta nevében rejtőzködő bölények utolsó példányát, a Révai Lexikon szerint, 1814-ben ejtették el Erdélyben.

Mikó Árpád

VERANCSICS ANTAL ÉS DANIEL PICTOR

Verancsics Antal (1504–1573) személye a kora újkori Magyarország művészetének történetében előkelő helyet foglal el: ő a csupán csekély számú eredeti művel képviselt, és egyébként is hiányosan dokumentált századközép egyik legjobban ismert mecénása. Politikai szerepét és tudományos munkásságát részletesen ismertették már a 19. században; kiadták történeti anyaggyűjtését, kiterjedt levelezését,¹ és még önálló tanulmány is született a kor műpártolásában betöltött szerepéről.²

A kor hazai protagonistái közt – ritka kivételként – három egykorú metszetportréja is ránk maradt. A legkorábbi Melchior Lorch műve (1557), egy markáns profilportré, amely egyszerre készült Zay Ferencével és Augier Ghislain de Busbecq-ével (mindhárman I. Ferdinánd konstantinápolyi követiségének tagjai voltak 1553, ill. 1555 és 1557 között).³ Martino Rota alkotta a másik kettőt: az egyik – a reprezentatívabb – mint esztergomi érseket és a drinápolyi béke megkötőjét mutatja be, Minerva és Mercurius alakjával kísérve; az építészeti kereten alul Isztambul és Bécs látképével, az előtérben a császári sasnak és a török birodalom sarkányának olajjával összekötött fegyvereivel, a két világhatalom jelképeivel (1570). A másik kép Verancsicsot humanista főpapként ábrázolja, asztalán homokórával és könyvekkel, illetve – diszkréten kezelve – itt is az olajjával és a kétféle fegyverrel (1571).⁴ Ő hívta egyébként

¹ SÖRÖS Pongrác, *Verancsics Antal élete*, Esztergom, 1898; újabban, irodalommal: SUGÁR István, *Az egri püspökök története*, Budapest, 1984, 262–274; LAKATOS Adél, *Verancsics Antal*, in *Esztergomi érsekek, 1001–2003*, szerk. BEKE Margit. Budapest, 2003, 261–268. Ld. még ÁCS Pál, *Katolikus irodalom és kultúra Magyarországon a reformáció századában*, in *Uő, Az idő ósága. Történetiség és történelemszemlélet a régi magyar irodalomban*, Budapest, 2001, 231–233; BENE Sándor, *A Jövő története és az olvasók*, in *A magyar irodalom történetei, I., A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Budapest, 2007, 490–491.

² SIKLÓSSY László, *Verancsics Antal mint műpártoló*, Budapesti Szemle, 1918., 174. sz., 394–420.

³ TARDY Lajos, *Régi magyar követjárások Keleten* (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár, 11), Budapest, 1983., 190–191/236., 1., 2., 4. kép

⁴ CENNERNÉ WILHELMB Gizella, *Martino Rota magyar arcképei*, *Folia Archaeologica* 7(1955) 157–163; GALAVICS Géza: *Személyiség és reneszánsz portré. Ismeretlen magyarországi humanista-portré: Mossóczi Zakariás arcképe*, in *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay*

Rotát a császári udvarba. Birtokában lehetett Dürer Melanchthont ábrázoló metszete is, mert epigrammát írt rá.⁵ Már Izabella királyné szolgálatában is foglalataskodott arcképekkel: 1548-ban vele kerestettek festőt Krakkóban, hogy az elkészítse a nyolcévés János Zsigmond portréját. Egy Rullus nevű festő is szóba került, de Verancsics a boroszlói Ernst Elvert választotta. Az Ő Ádámot és Évát ábrázoló festménye nagyon tetszett neki.⁶

Magától értetődő volt tehát, hogy abban a két levélben, amelyeket Verancsics Antal bizonyos Daniel pictorhoz írt, s amelyeket Szalay László közölt 1865-ben,⁷ a művészettörténet-írás újabb bizonyítékát lelte meg a humanista és a festők közötti kapcsolatnak.⁸ Mindkét levél Sárváron kelt: az egyik 1550. január 17-én, a másik két héttel később, 1550. február 1-jén. Kiváltott ugyan némi gyanakvást már a szövegek kiadójában is, hogy Verancsics az első levélben Daniel pictor *versére* reflektált, hosszan méltatva ígéretes tehetségét, ezért kerülhetett a címben kérdőjel a „képíró” szó mögé. Verancsics azonban Apellés példáját is felhozta arra, hogy a készülő műveket érdemes kitenni a kritikának – a Pliniusnál fennmaradt anekdota szerint.⁹ Tett is bíráló megjegyzéseket a versekre. Legfőképp annak örült, hogy Dániel Nádasdy Tamás szolgálatába állt. A röviddel utóbb íródott másik levélből kiderül, hogy Dániel nemrég távozott el Sárvárról, de ígéreteiből még nem váltott be semmit, levelet egyáltalán nem írt. Pedig Nádasdy környezetében tartózkodott Pozsonyban, ahol éppen az országgyűlés zajlott; Verancsics és Pernesich György – az országbíró sárvári fő tisztartója – várta volna a híreket.

Tibor tiszteletére, szerk. GALAVICS Géza, HERNER János, KESERŰ Bálint, Szeged, 1990, 410; MILAN PELC: *Život i djela Šibenskog bakroresca Martina Rote Kolunića*, Zagreb, 1997, 189–192 (127–128. sz.)

⁵ *Verancsics Antal összes munkái*, XII. kötet, közli SZALAY László és WENZEL Gusztáv (Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum, XII.), Budapest, 1875, 18.

⁶ *Verancsics Antal összes munkái*, VI. kötet, Vegyes levelek 1538–1549, közli SZALAY László (Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum, IX.), Pest 1860, 289–290 (CXX. sz.); GARAS Klára, *Magyarországi festészet a XVII. században*, Budapest, 1953, 156/154. – Rullusról: Verancsics, i. m., 293 (CXXIV. sz.)

⁷ *Verancsics Antal összes munkái*, VII. kötet, Vegyes levelek, 1549–1559, közli SZALAY László (Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum, X.), Pest, 1865, 26–27 (XVI. sz.), 29–30 (XVIII. sz.).

⁸ SZENDREI János–SZENTIVÁNYI Gyula, *Magyar képzőművészek lexikona*, I., Budapest, 1915; SIKLÓSSY, i. m. 399–400; én is így vélekedtem, ld. MAROSI Ernő, GALAVICS Géza, MIKÓ Árpád, WEHLI Tünde: *A magyar[országi] művészet története 1800-ig*, Budapest, 2001, 303. Dánielt egyébként a Szendrei–Szentiványi-lexikon pozsonyinak tartotta; HOFFMANN Edith pozsonyi adattáiraiban nem szerepel (*Pozsony a középkorban. Elfelejtett művészek, elpusztult emlékek*, Budapest, 1938, passim).

⁹ *Historia Naturalis* 35, 84

E két levelet most egy harmadikkal egészíthetjük ki: előkerült ugyanis Daniel pictor saját kezű missilise, amelyet Verancsicsnak írt 1550-ben.¹⁰ Az évszámot a levél külzetére, utólag írták rá: „1550 | Nostris Danielis | pictoris”, a szöveg datálása csupán „raptim”. A körülményeskedő stílusban fogalmazott – antik allúziókkal dúsított – írás tárgya nehezen érthető: hosszú szöfűzések, amelyek mögött kevés a fogható tartalom. Hálálkodik a festő Verancsicsnak, aki levelével és Apellés példájával buzdítja őt, és fogadkozik jövőbeli szolgálatokra, művek alkotására. Az utóirat témája egy álom jelentése (pontosabban megfejthetlensége); ezzel kapcsolatban utal Perneszych Györgyre. A levél válaszként íródott, de nem mindenben illeszkedik Verancsics első leveléhez; abban álomról nincs szó.

Verancsics Antal 1549–1550 telén töltött rövid időt Sárváron, Nádasdy Tamás vendégeként; ő egyengette a korábban Szapolyai-párti humanista-diplomata útját Ferdinánd király felé. A deákos műveltségű Daniel pictor Verancsics révén kerülhetett kapcsolatba Nádasdyval, illetve udvarával; azt azonban nem tudjuk, hogy ki ajánlotta őneki. A sárvári humanista körhöz pályakezdő, domidoctus deákok, képzett humanisták és jeles irodalmárok egyaránt tartoztak, időről időre:¹¹ így Sylvester János, Dévai Mátyás, Tinódi Sebestyén vagy kevésbé közismert figurák, mint – a Verancsicssal is évtizedekig kapcsolatban álló – Tranquillo Andreis.¹² Perneszych György volt e lazábban összetartozó társaság feje; nem véletlenül szerepel éppen ő név szerint ebben a rövid levélváltásban. Személyének fontosságát jelzi, hogy Bornemisza Péter neki ajánlotta az 1558-ban megjelent *Magyar Elektrát*.

Képekről, rajzokról a Dánielnek írott levelekben szó nem esett; lehet, hogy Apellés példája csak humanista szójáték volt, éppúgy, mint a Dániel prófétára való utalás is. Jellemző, hogy amikor Verancsics Ernst Elvernek írt (két évvel korábban), egészen másképp fogalmazott: ott is szerepelt (a művész Ádámot és Évát ábrázoló képével kapcsolatban) egy Plinius-hely, de az élethűségre vonatkozó híres szakasz, a Zeuxis festette szőlőfürtre lecsapó igazi madarakkal.¹³ Arra is figyelmeztette a boroszlói festőt, hogy vigyen magával festéket Erdélybe, mert ott aligha fog tudni szerezni. Daniel pictor, a sárvári levelezőpartner válaszában csupán az ókori műveltség írott közhelyeit

¹⁰ Budapest, Magyar Országos Levéltár, E 210, Misc. Nr. 6. Ecclesiastica et religionaria, 3. tétel.

¹¹ SZAKÁLY Ferenc, *Sárvár mint helyi kulturális központ*, in *Nádasdy Tamás (1498–1562), Tudományos emlékkülés: Sárvár, 1998. szeptember 10–11*, szerk. SÖPTEI István. (Nádasdy Ferenc Múzeum Kiadványai, 3.) Sárvár 1999, 87–103.

¹² BARTA Gábor, *Egy sikertelen humanista a 16. században (Tranquillo Andreis és Magyarország)*, in *Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században*, szerk. ZOMBORI István. Szeged 1988, 61–76.

¹³ *Verancsics Antal összes munkái*, VI. kötet, Vegyes levelek, 1538–1549, közli SZALAY László (Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum, IX.), Pest, 1860, 290 (CXX. sz.); a Zeuxisra vonatkozó hely: *Naturalis Historia* 35, 65.

sorolta fel, éppúgy, mint Verancsics, és szót sem ejtett képekről. Levélváltásuk alapján úgy tűnik föl, mindketten a *respublica litteraria* tagjai voltak; egyikük talán pályája elején, másikuk – a világot járt diplomata, tudós és költő – a támogató szerepében.¹⁴ A *költő* Dánielnek egyelőre az irodalomtörténetben sincs több nyoma; a *festő* Dánielnek viszont továbbra sem könnyű helyet találni a magyarországi művészet történetében.

¹⁴ Vö. ALMÁSI Gábor, *A respublica litteraria és a császári udvar a 16. század második felében*, *Aetas* 20(2005/3), 5–37., ill. SZAKÁLY, i. m.

SZÖVEGKRITIKAI AVAGY ZENEI ÉRTELMEZÉSI PROBLÉMÁK A MAGYAR GRADUÁLIRODALOMBAN

Az *Eperjesi graduál* előkészítésénél még nem hasznosíthattam, annál inkább a *Ráday-graduál* közreadásánál Stoll Bélának a szövegkritikai problémákról készült értekezését.¹ Bár az egyetemi segédkönyvként megjelent munka elsősorban az irodalomtörténet filológiai kutatásaihoz nélkülözhetetlen, az említett zenei forráskiadásnál is alkalmazhattam azt az elvet, mely szerint a közös hibák igazolják a legjobban a források összetartozását.

Amíg a *Batthyány-graduált* – helytelenül – a 16. század közepére datálták, fel sem merülhetett a fenti probléma.² Czeglédy Sándor a felhasznált papír és az íráskép alapján azonban minden kétséget kizáróan megállapította, hogy a három protestáns kézirat, a *Batthyány*-, a *Ráday*- és az *Óvári graduál* egy lejegyzőtől származik.³ Mindhárom graduált rendezett külalakkal, látszólag gondosan jegyezték le. A gondos külalak mögött azonban alapvető hiányosságokat fedezhetünk fel. Valószínűleg az íráskészség romlásának tulajdonítható, hogy mindhárom graduálból hiányzik a tételek hangnemét meghatározó kulcs.⁴ Így aztán sorról sorra haladva a mechanikus másolás következtében egyes szakaszok hibásan folytatódnak.

A három graduál összetartozását az eddigieken túl az is igazolja, hogy néhány tételt teljesen egyező hibákkal jegyezték le, sőt a hibák egy része Huszár

¹ STOLL Béla, *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban*, Budapest, 1987. A graduálkiadásokat ld. *Graduale Ecclesiae Hungaricae Epperiensis 1635*, ed. and introd. by Ilona FERENCZI. *Musicalia Danubiana* 9, Budapest, 1988; *Graduale Ráday saeculi XVII*, ed. and introd. by Ilona FERENCZI. *Musicalia Danubiana* 16, Budapest, 1998. A következőkben a *Ráday-graduál* kiadásához írt tanulmány adatait egészítjük ki, és példáit magyarázzuk.

² Így a graduálhymnuszok összkiadásában (ld. BÁRDOS Kornél–CSOMASZ TÓTH Kálmán, *A magyar protestáns graduálok himnuszai*, in *Népzene és Zenetörténet*, III, Budapest, 1977, 134–256.) a Batthyány-hymnuszok az élre kerültek.

³ Vö. CZEGLÉDY Sándor, *A Batthyány-kódex és az Óvári graduál közös leírója*, Magyar Könyvszemle 77(1961), 247–263; Uő., *A Batthyány-kódex kisebb testvére: a Ráday-graduál*, Magyar Nyelv 59(1963), 24–29.

⁴ Kevésbé gondolhatunk arra, hogy nem volt szükség a kulcsra, mivel anélkül is tudták volna értelmezni a tételeket. Inkább arra, hogy nem voltak biztosak a lejegyzésben, a hangnem meghatározásában. A középkori gregorián tételekhez *c*-kulcsot használtak, a 17. században gyakran *g*-kulcsot. Graduáljainkban a kétféle kulcsban való gondolkodásmód keveredik egymással.

Gál 1574-ben megjelent énekeskönyvének⁵ (továbbiakban HG 1574) nyomdahi-báival is egyezik. Bár bizonyítékok hiányában ezt az énekeskönyvet nem tekint-hetjük a *Batthyány*-, az *Óvári* és a *Ráday-graduál* közvetlen előzményének, annyit azonban mindenképpen feltételezhetünk, hogy a három graduál a HG 1574-gyel együtt egy általunk nem ismert közös forrásra vezethető vissza.⁶ A hibás tételeket azért sem másolhatták közvetlenül a HG 1574-ből, mivel a szöveg helyesírása több helyen eltér, és nem egyezik az antifónák után megadott zsoltár sem.⁷ A megjelölt források három himnuszának és hét antifónájának közös hibái annyira jellegzetesek és oly mértékben azonosak, hogy a véletlen egyezés lehetőségét teljesen kizárhatjuk.⁸

A közös eredetre leginkább az *Ó, kegyelmes Jézus Krisztus* kezdetű himnusz⁹ utal, melyet a szokástól eltérően ötvonalas szisztémára jegyezték le; ezzel még inkább hasonlít a HG 1574-ben azonos hibákkal nyomtatott alakra. A helyesen (HG 1574 rossz kulccsal) nyomtatott, illetve lejegyzett első sor után hangonként-szeletenként-soronként másként kell értelmeznünk a három forrást, hogy elfogadható dallamalakot kapjunk. A második sor szekunddal lejjebb kezdődik, majd a zárata terccel lecsúszott. Bár a harmadik sor helyesen folytatódik, a második felétől viszont az egész harmadik nyomtatott sor és a kéziratos graduálok vonatkozó része szekunddal süllyedt. A negyedik nyomtatott sor visszakerült a helyes magasságra. Az *Immár mostan, ó Szentlélek* himnusz HG 1574-ben ismét rossz helyen, az első vonalon indul, amit kulcs nélkül a kéziratok is átvésznek.¹⁰ Az igazi hibás egyezés a harmadik sor díszes zárata, melyet kétféleképpen lehet javítani: vagy *a* hang hozzáadásával, vagy az utolsó hangot szekunddal lejjebb értelmezzük. Az *Ave maris stella* parafrázisában, a *Jézus Krisztus, mi mennyei egy mesterünk* himnuszban csak két hang éktelenkedik szekunddal feljebb az első nyomtatott sor végén és annak megfelelően a graduálokban.¹¹

Az antifónák közös hibái legtöbb esetben csak egy-két jellegzetes hangra szorítkoznak. A *Jobbítsátok meg életeteket*¹² félzárata két utolsó szótagjának

⁵ HUSZÁR Gál: *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretes és imádságok*, Komjáti 1574, HUBERT Gabriella tanulmányával, Bibliotheca Hungarica Antiqua 13, Budapest, 1986.

⁶ Az „összöveg” hiányában leszármazási fát sem tudunk fölállítani. A közös helyesírási hibák nemcsak a három graduál és HG 1574 közös eredetére vezethetők vissza, hanem egyúttal elhatárolódnak a többi graduálforrástól is. Hasonlóképpen nemcsak a hibás alakok, de a helyes variánsok is igazolják a négy forrás összetartozását.

⁷ *Te parancsoltad*, ill. *Te parancsoltád*; utána HG 1574-ben 16. zsoltár, Ráday 119. és 80. zsoltár.

⁸ A hét antifóna (Ráday-kiadás: Nr. 111, 137, 151, 153, 155, 162, 165) mindegyik forrásban megtalálható, a három himnusz (Ráday kiadás: Nr. 18, 45, 58) az *Óvári graduál*ból – valószínűleg annak csonkított tartalma miatt – hiányzik. A hibás helyeknél könnyű eldönteni, hogy nem variációnak, hanem elírásnak tekinthetők.

⁹ HG f 236b, Ba p 58, Rá p 60.

¹⁰ HG f 15a, Ba p 116, Rá p 133.

¹¹ HG f 336a, Ba p 138; Rá p 159.

¹² HG 1574 f 136; Ba p 172; Óv p 72; Rá p 190 – mintája nem a latin antifóna; vö. *Antiphonen*. Hrsg. von László DOBSZAY und Janka SZENDREI, Band 1–3. Monumenta Monodica Medii Aevi V/1–3. Bärenreiter Verlag, 1999, Nr. 8357; dallammintát ld. Nr. 8081.

hangjai szekunddal lecsúsztak. Hasonlóképpen *Az Istennek anygala monda a Máriáknak*¹³ antifónában az utolsó három hang került szekunddal mélyebbre. A Szentháromság lényegét összefoglaló *Téged egynek állatban tétel*¹⁴ utolsó négy hangját viszont szekunddal magasabbra helyezték. Mindössze egy hibás hangot tartalmaz, de igen feltűnő helyen a *Nagy dicséretes dicsőséget énekeljünk* kezdetű antifóna.¹⁵ A tétel tizenegyedik hangja kvinttel (!) csúszott el: a HG 1574-ben a negyedik vonalra tervezett hangot a szisztémával együtt fordítva, vagyis a második vonalra illesztették be.¹⁶ Ez a kirívó nyomdahiba mindhárom kéziratosságra bekerült. A *Sub tuum praesidium* kezdetű Mária-antifóna dallamán alapuló protestáns kontrafaktum, az *Istennek szent fia* ugyancsak egyetlen vitathatatlan hanghibát tartalmaz: a negyedik rövid sor szekunddal feljebb nyomtatott-írt hibás hangja mind a négy forrást közösen jellemzi.¹⁷ Önmagában véve nem elírás az *Aldott legyen mindenkinek teremtője* antifóna¹⁸ hátulról negyedik hangja, de utána hiányzik az az összekötő hang, amely egyébként a dallamminta sajátossága. Idegen hangok, a 7. tónusra nem jellemző fordulatok kerültek be a *Te parancsoltad, Úristen* antifónába is.¹⁹

Stoll Bélának a filológiai vizsgálódásokból fakadó nagyszerű gondolatát ezúttal nem az irodalomtörténeti, hanem a zenetörténeti kutatásban alkalmaztuk. Sőt, a kutatást nemcsak a kéziratokra, hanem az azokat megelőző, azokkal valamiképpen összefüggésben álló nyomtatványra is kiterjesztettük.²⁰

¹³ HG 1574 f 265, Ba p 185, Óv p 86, Rá p 205.

¹⁴ HG 1574 f 6, Ba p 195, Óv p 49, Rá p 213.

¹⁵ A középkor eltérése a tétel elejéhez képest sem egészen egyértelmű.

¹⁶ HG 1574 f 32, Ba p 197, Óv p 51, Rá p 214; HG 1574-ből látszik, hogy a nyomtatás előkészítése hangról hangra történt, így kerülhetett az ötvonalas szisztéma negyedik vonala helyett a másodikra a hang, ami öthangos elcsúszást jelent.

¹⁷ HG 1574 f 339, Ba p 201, Óv p 54, Rá p 218; ld. az a *mi könyörgésünket szövegrész névelőjét*.

¹⁸ HG 1574 f 330v, Ba p 202, Óv p 56, Rá p 220.

¹⁹ HG 1574 f 55b, Ba p 199, Óv p 52, Rá p 216. A 8. tónusú antifónát HG 1574-ben tenor kulcsban nyomtatták, de az elejét helyesen violinkulcs szerint kell értelmezni. Az első sor kadenciája (d) mind a négy forrásban terccel elcsúszott, sőt az előtte található podatus első hangja is rossz helyre került a kéziratokban, holott HG 1574-ben ez a podatus-hang a vonalrendszerrel együtt csúszott le. Az antifóna végén az eddig violinkulcsban értelmezett dallamot valahol (s erre kétféle lehetőség adódik) az eredeti kulcs szerint kell lezárni.

²⁰ Ha a HG 1574 hibáit jóindulatúan „csak” nyomtatási hibáknak minősítjük, a folytatás mindenképpen lehangoló: a nyomdahibákat javítás nélkül egyenesen vagy inkább közvetve tovább másolták a három graduálba, mégpedig oly módon, ahogyan – ha semmit nem változtattak rajta – a hibás tételeket sohasem énekelhették.

OZORAI IMRE A TEREMTÉS RÖVID TÖRTÉNETÉRE UTALT

Stoll Béla bizonyosan tudja azt, amit itt le akarok írni. Tudását azért feltételezem, mert a régi magyar irodalom alkotásait kevesen ismerik nála jobban. Én most itt nem annyira valamilyen új eredményt, mint inkább Stoll Béla személyének és gazdag munkásságának szóló köszöntést kívánok megfogalmazni, és ezt Ozorai Imre ürügyén teszem.

A teremtés rövid történetén a Mózes I. könyve 1. részének 26–30. verseibe foglalt szöveget értem, amely formailag a terjedelmét tekintve tér el a könyv két következő részében olvasható, közismert leírástól. Tartalmilag az a különbség, hogy a rövidebb szöveg szerint a férfi és az asszony egyszerre teremtetik, vagyis az asszony nem az ember oldalbordája. Károlyi Gáspár fordítása: „Teremté tehát az Isten az embert az ő képére, Isten képére teremté őt férfiúvá és asszonnyá teremté őket.” A továbbiakban pedig nincs bűnbeesés, nem lesz a föld átkozott a feleség bűne miatt, nincs ellenségeskedés a házaspár között, és nincs a feleségre váró terhességi, valamint szülési gyötrelem, nincs a kenyér megszerzéséért folyó veríték. Mindezek helyett a két lényből álló ember uralkodni fog a földön és minden teremtményen. Úgy tűnik, még dolgozniuk sem kell, mert isteni ajándékba kapják ennivalóul a föld termését.

Ozorai Imre máig olvasmányos könyvében a házasság felbonthatóságáról szólva érvelt azzal, hogy Isten két egymástól független, egyenjogú egyednek teremtette a férfit és az asszonyt. Nem isteni akarat az, hogy a nő csak a férfiban létezzék. A teremtés rövid történetének előadása helyett azonban Ozorai csak utalt a Máté evangéliuma 19. részének 4. versére, amely a történet magját megismétli.

A bűnbeesés nélküli teremtéstörténetből nehéz lett volna a kereszténység lényegét levezetni. Nem is került bele a hivatalos keresztény hagyományba. Úgynevezett eretnekmozgalmak vették időnként elő. És elővette a reformáció, Magyarországon az egyik első evangéliumi szellemű teológus, a tudós Ozorai Imre. Az asszonynak a házasságon belüli egyenjogúságáról beszélt vele. Akkor még lehettek nők az evangéliumi szellemű gyülekezetek papjai között. Róluk a lutheri tanok terjesztői ellen folytatott vizsgálatok jegyzőkönyveiből tudunk, valamint a Dévai Bíró Mátyás ellen felhozott vádból, miszerint helyesli a nők lelkészi szolgálatát. Aztán a 16. század második felében ülésező protestáns zsinatok tárgyaltak a templomokban tevékenykedő asszonyokról.

Megtiltották a működésüket. Az intézménnyé vált egyházak már elzárkóztak a nők lelkeszi szolgálatától.

Ozorai Imre kijelentése a női egyenjogúságról arra a történelmi értelemben rövid pillanatra esett, amely alatt az asszonyok – a reformáció jegyében – szokatlanul viselkedtek, és környezetük a szokatlan viselkedést elfogadta. Az elfogadottság egyik beszédes bizonyítója éppen Ozorai. Magát a helyzetet azért kapcsolom a reformációhoz, mert férfiak is részesei voltak. Korai iratok, bizonyos országgyűlési törvények és az 1560-as évek elején volt Oláh-féle egyházügyi felmérés adatai tanúskodnak arról, hogy laikusok, volt katonák, bírók, kézművesek szolgálnak mint papok az új hitre térő gyülekezetekben. Aztán a női papokhoz viszonyítva talán később, de erről semmi biztosat nem tudunk, ők is eltűntek. Érdeemes lenne megnézni, nincs-e valami szabályszerűség abban, hogy a nők általános státusa és az alacsonyabb rendű férfiak státusa alakul egymással nagyjából párhuzamosan.

Horváth Iván

MÉG TÁVOLABB A BETŰHŰSÉGTŐL

Amikor a szövegkiadó rendelkezik a magyar remekíró saját kezű fogalmazványával vagy tisztázatával, akkor azt (1) betűhíven mindenképp, de esetleg még (2) a helyreállított eredeti kiejtést tükröztető mai helyesírással is közli. Stoll Béla mutatott rá arra, hogy olyankor viszont, amikor a forrás a szerzői kéziratától távoli szövegállapotot rögzít, elhagyható az (1), mivel a helyesírás úgysis a legutolsó másoló vagy szedő gyakorlatát rögzíti, nem a szerzőét. Az eljárást Stoll a *Régi Magyar Költők Tára* számára készített újabb szövegkiadásában mutatta be.¹

ÁLLÍTÁS

A hálózati Balassi-kiadás tapasztalatai nyomán folytassuk tovább Stoll gondolatmenetét. A szerzőtől távoli forrásokon alapuló szöveg közlésekor indokolt lehet, hogy ne csak (1)-et, hanem (2)-t is elhagyjuk. Ilyenkor (3) *nemcsak a helyesírást, hanem a kiejtést is korszerűsítjük*. A szavakat és toldalékaikat a megszokásos kiejtésnek megfelelően írjuk át.

ÉRVEK

1. Balassi költői életművéből csupán az ifjú Stoll Béla által fölfedezett 15 verssor a szerző keze vonása. A költemények túlnyomó többségének számkra hozzáférhető forrásanyaga többszörös másolás eredménye. Ebben az anyagban nemcsak a helyesírás, hanem *a régies kiejtés sem a szerzőé, hanem a legutolsó másolóé vagy szedőé*.

2. Ha, amint gyakran hangoztatjuk, a régi magyar másolók mindig átírták a szöveget a saját nyelvjárásukra, akkor a régi magyar másolók gyakorlata olyan szövegfogalomnak felel meg, amely a hangok nyelvjárási különbségeire *teljesen érzéketlen*.

3. Ehhez az egykori szövegmásolási gyakorlathoz egykorú elmélet is kerül.

Osszuk két csoportba a régi magyar nyelvtanokat hangjelölési eljárásaik szerint: nyelvjáráskövetőbe és nyelvjárásfüggetlenbe.

¹ RMKT XVI/9, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990, 371–461.

A nyelvjáráskövető csoportba Sylvester János² vagy Szenci Molnár Albert³ nyelvtanai sorolhatók be. Szerzőik arra törekedtek, hogy az írás mennél pontosabban képezze le a beszédükben ténylegesen lezajló eseményeket, a hangokat. Szenci Molnár kinevette az olyan helyesírást, amely nem tesz különbséget *a* és *á* között. Sylvester gondosan miránk hagyományozta a maga *i*-zű beszédmódját.

A nyelvjárásfüggetlen csoportba egyedül Dévai (Bíró) Mátyás helyesírási rendszere tartozik.⁴ E könyv nem tesz igazságot azon anyanyelvi beszélők között, akik ugyanazt az eszményi beszédhangot, nyelvjárásaik szabályait követve, *u*-nak (*ú*-nak), illetve *o*-nak (*ó*-nak) ejtik. Dévai önekik szánta ezt a betűt: *ú*. Az *u* fölötti kis karika nem ejtémódosító ékezet, hanem a kiejtés vagylagosságának jele. Az *u* (vagy *ú*) helyett *o* (vagy *ó*), sőt, esetleg éppen záródó *o*^u illetve nyíló *u*^o kettőshangzó is ejthető. Dévai *é*-jében az iméntihez hasonló vagylagos viszonyban áll egymással az *e*, az *ë*, az *é* és az *i* (*í*).⁵

Dévai szövegfogalmában tehát a tényleges beszédhangokat elvont, eszményi létezők, úgyszólván fonémák helyettesítik, amelyekhez nyelvjárásonként eltérő allofónok tartoznak. A rendszer a beszédhangok ejtészváltozatainak jelölésétől *elvi alapon* zárkózik el.

4. Balassi mestere, Bornemisza Péter mint nyelvész, a nyelvjárásfüggetlen csoporthoz áll közelebb annyiban, hogy az *ő* helyesírási vázlatát⁶ sem jellemzi a kiejtémód túl részletes ábrázolása.

ÖSSZEFOGLALÁS

A mai irodalmi nyelv történeti alapja egy bizonyos nyelvjárás volt. Amikor irodalmi nyelven írunk, vagy azon olvasunk, ideiglenesen lemondunk saját nyelvjárásunkról. A 16. század második felében az olvasónak meg sem fordult a fejében, hogy hasonló áldozatot hozzon. Az olvasást, sőt, ha az élet úgy hozta, még a szövegmásolást is saját nyelvjárásán *belül* végezte el. Ez nem számított torzításnak.

Az írók semmi kivetnivalót nem találtak mindebben. Balassi különböző nyelvjárások egyvelegét hozta létre, nyilván poétikai megfontolásokból, mint

² Ioannes SYLVESTER, *Grammatica Hungarolatina*, ed. István BARTÓK, Budapest, Akadémiai Kiadó – Argumentum, 2006.

³ *Corpus Grammaticorum Linguae Hungaricae Veterum*, ed. Franciscus TOLDY, Pest, MTA, 1866, 115–290.

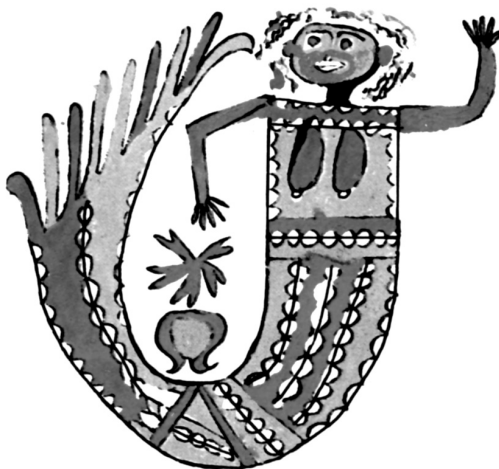
⁴ I. m., 79–114.

⁵ VÉRTES O. András, *Nyelvjárásai változatok vagylagos jelölése Dévai Bíró Mátyás helyesírásában*, in MNy, LIV(1958), 22–32; MOLNÁR József, *A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527–1576 között*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963, 99.

⁶ BORNEMISZA Péter, *Negy könyvetske... Az magyar iras olvasasnac modgyaual...*, Sempte, [Bornemisza] 1577 (RMNy 396).

Homérosz. Olykor *é* helyett *í*-t, olykor viszont *í* helyett *é*-t írt. *Szén* és *szín* között szabadon válogatott, s közben csak a költői hatásra figyelt. De a rímhelyzet és a hasonló, verstani szempontból kitüntetett helyek kivételek voltak. A költő ezekben szükségképpen előírt egy bizonyos kiejtési módot. Egyébként nála sincs nyoma annak, hogy ne a korabeli főszabály uralkodott volna: hogy az olvasónak a verset ne a *saját* nyelvjárásában kellett volna olvasnia.

Ez alól a történeti hűséghez ragaszkodó szövegkiadó sem lehet kivétel, éppen, mivel ragaszkodik a történeti hűséghez. Neki is a saját nyelvjárásában (a mai Budapest értelmiségi szociolektusában) kell Balassit olvasnia és olvasatnia.

Kőszeghy Péter

BALASSI BÁLINT ZÁLOGLEVELE 1585-BŐL

Balassi Bálint életében az egyik legfordulatosabb év az 1585-ös.

Ekkor születik gyermeke, Balassi Jánoska, ekkor írja nagybetegen végrendeletét, s ekkor idegeníti el birtokai-jószágai egy részét, nyilván azért, mert tart a perek kimenetelétől, akár a legrosszabbtól, a fej- és jószágvesztés kimondásától.

1585 áprilisában elzalogosítja Poltári Soós Jánosnak 2200 forintért alsóprébelyi (Nógrád vm.) és zsélyi (Hont vm.) birtokait,¹ Balogh György korponai kapitány fiainak 600 forintért Balassa Ferencsel együtt nagytúri (Hont vm.) jószágreszüket.² Júniusban, hálából a sárospataki ostrom megszervezéséért, Pozsgai (Barbarith-Horváth) Gáspárnak ajándékozta Tardona falut.³

Ezen 1585-ös elzalogosítási, eladási, birtokrendezési ügyek közé tartozik az a levele is, amely 1585. június 5-én kelt, és amelyet az alábbiakban ismertetünk.

*

Balassi Bálint a Szepesi Káptalan előtt az alábbi egyezséget köti: Illanó falu melletti négy jobbágytelkét, amelyet korábban 1000 forintért zálogba adott Szentiványi Mihálynak, visszaveszi és visszakapja, azzal a feltétellel, hogy cserébe zálogba adja Szentiványinak a Liptó vármegyei Plostin melletti ugyanolyan négy jobbágytelket.

Ego, Valentinus Balassa de G[yarmath], quatuor jobgionales sessiones in pago Hilano, quas Egregio domino Michaeli Zentiwany pro et in summam mille flor[enorum] Hung[aricorum] monetarum oppignoratas dederam, et legitimo jure datis ex cap[itulo] Zepusiensi, huius possidendas permisseram jure redemptionis a praesignato domino Michaeli Zentiwany redemi recepique, ea conditione, ut loco illarum quatuor jobgionalium sessionum vicissim alias

¹ ILLÉSSY János, *Adatok Balassa Bálintról*, ItK, 1900, I–III, 200.

² ILLÉSSY, Uo.

³ BALASSI Bálint *Összes versei, Szép magyar comoediája és levelezése*, szöveggond. STOLL Béla, utószó, szótár, fordítások ECKHARDT Sándor, Budapest, Magyar Helikon, 1973, 465.

quatuor sessiones in possessionem Plostien sitas, me Valentinum Balassa divisionaliter comparatas eidem Michaeli Zentiwany legitimo, pacifico, liberoque jure plane juxta tenores et inscriptiones litterarum. Iterum et inscriptionum mei Valen[tini] Balassa de Gyarmath ex praefato cap[itulo] Zepusiensi emanatarum totaliter et integre tenoribus pertinen[tiis] et accidentiis illarum sessionum quattuor inviolabiliter, pacifice, et libere habendas, utendas et possidendas permisseram.

A Szepesváraljai hiteleshely Levéltárában maradt fent, korabeli átiratban.

Jelzete: Scr. IX. Fr. 6. Misc. N° 2.

Külzeten: A 1585.

M[agnificus] Valentinus Balassy et M[agnifica] Christina Dobo consors eius <se> sabatho proximo ante festum sanctae Trinitatis hic in Capitulo Scepusiensi persecuti constituti constituendae(?) procuratorum et duas istas se quattuor porrexit.

Vide in protocollo rite sine expeditionem.

A Liptóújjvárral szomszédos Lehoczky és Szentiványi családdal folytatott határviták, akolépítések és -bontások, jószágelhajtások tárgyában való pereskedések⁴ már Balassa János idejében elkezdődtek, s Balassi Bálint egész életében folytatódtak. Benne időnként feltámadt az igény a vizsályok rendezésére, ilyenkor levelet írt az Alsó-ausztriai Kamarának,⁵ vagy időlegesen kiegyezett a szomszédokkal, lényegében azonban a számára igazán fontos dolgok (Újvár vagy Véglés ügye) mellett nem fordított sok energiát e tyúkperekre. Szentiványi Mihály a sok szomszédos Szentiványi egyike lehetett, az ő neve egyébként nem fordul elő a peres iratokban.

⁴ ILLÉSSY, i. m., 195–197; Uő., *Adatok Balassa Bálintról*, IV–V, ItK, 1901, 342–346.

⁵ BÖM, I, 325–326.

„TRIDUO ANTE FESTUM PENTECOSTES”

A magyar grammatikai irodalom történetében felbukkan egy rejtélyes említés egy bizonyos latin–magyar nyelvtanról, amelyet Miskolci Csulyak István küldött volna német földre a magyar grammatikáján munkálkodó Szenci Molnár Albertnak. Szenci Molnár viszont – ahogyan előszavából kitűnik – nem tudott semmiféle hasonló előzményről. Vajon megkaphatta-e idejében Miskolci Csulyak küldeményét? A kérdés eldöntése a kísérőlevél keltezésére irányítja a figyelmet, így tűnik fel egy ellentmondás.

Az adat megjelenik Pápai Páriz Ferenc szótárának Bod Péter-féle, 1767-es átdolgozásában. Ennek a végén olvasható Tsétsi János *Observationes Orthographico-Grammaticae...* című, először 1708-ban megjelent munkája, amelyhez ez alkalommal Bod írt „előszavacskát”. Áttekintve a magyar grammatikai irodalom előzményeit, felveti annak a lehetőségét, hogy a titokzatos küldemény akár Janus Pannonius elveszettnek hitt műve is lehetett: „Hacsak nem az volt az, amiről Miskolci István – akkortájt Magyarország tanult emberei között igen ismert férfiú – írt Molnár Albertnek 1610. június 4-én: Küldök neked egy magyar–latin grammatikát, amit azért könyörögtem ki egy honfitársamtól, hogy segítségedre legyen a nyelvtanod elkészítéséhez. Legyen gondod rá, hogy ne kallódjon el, hanem küldd vissza, hogy visszaadhassam korábbi tulajdonosának.”¹

Toldy Ferenc, miközben a munkát Sylvester János *Grammatica Hungarolatinájával* azonosítja, megismétli a Bod Péter által idézett keltezést: „Ez kétségtelenül azon »Grammatica Hungaro–Latina«, melyet Miskolczi István 1610. június 4-én küldött meg az akkor szinte magyar nyelvtan írásával foglalkodó Molnár Albertnek [...]”²

¹ „Nisi ea fuerit, de qua STEPHANUS MISKOLTZI celeberrimi ea aetate inter Hungariae eruditos nominis d. 4. Junii An. 1610. ad Alb. Molnár scripsit: Grammaticam Hungaro–Latinam, en mitto, quam in juvamen tuae Grammaticae exoravi a quodam nostratae. Dabis operam ne amittantur, sed a te reduce pristino possessori restituantur.” Petrus BOD, Praefatiuncula editoris moderni = Franciscus PÁRIZ PÁPAI, *Dictionarium Latino–Hungaricum*, Szeben, 1767.

² *Corpus Grammaticorum Linguae Hungaricae Veterum: A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiig*, kiad. TOLDY Ferencz, Pest, 1866, VII.

Miskolci Csulyak levele többször is megjelent. Dézsi Lajos kiadásában,³ de az előbbi június 4-ével ellentétben május 27-i keltezés olvasható. Ez szerepel az RMKT szövegközlésében⁴ is. A két utóbbi megoldás a helyes. Mi lehet az eltérés oka?

A levél keltezése: „Triduo ante festum Pentecostes”. Az eltérés Bod Péter figyelmetlenségéből ered. Pünkösd napja az idézett előszó megírásának évében, 1767-ben június 7-ére esett, Bod nyilván ez alapján „fordította” gépiesen a dátumot június 4-ének. 1610-ben azonban pünkösd május 30-án volt, így a helyes keltezés május 27-e. Bizonyosan ugyanarról a levélről van szó, hiszen a Bod Péter által idézett részlet – egy szó eltéréstől eltekintve⁵ – megegyezik az újabb közlések szövegével.

Szenci Molnár őszinteségében nem kell kételkednünk, hiszen a rejtélyes „Grammatica Hungaro–Latinát” bizonyosan nyelvtanának megjelenése után kaphatta meg. A levél Szepsiből május 27-én indult útjára, és hetekbe telt, amíg eljutott a címzetthez. Szenci Molnár május 29-én nyelvtanának kiadása ügyében Hanauba utazott. A *Nova Grammatica Ungaricae*-t június 9-én kezdték nyomtatni, 23-án fejezték be a munkát. Szenci Molnár 26-án tért vissza Marburgba.⁶ Így a kétféle keltezés közti hatnapnyi eltérésen végül is semmi sem múlik – de hát a filológia azért filológia, hogy még a legkisebb problémák se maradjanak tisztázatlanok.

³ Szenci Molnár Albert *naplója, levelezése és irományai*, kiad. DÉZSI Lajos, Budapest, 1898, 342–344.

⁴ RMKT XVII/2, Pécseli Király Imre, *Miskolczi Csulyak István és Nyéki Vörös Mátyás versei*, s. a. r. JENEI Ferenc, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS József és STOLL Béla, Budapest, 1962, 321–322.

⁵ Bod Péter és követői: „pristino possessori”; Dézsi Lajos és követői: „pristino suo possessori”.

⁶ DÉZSI, i. m., 51; Szenci Molnár Albert *naplója*, közzéteszi SZABÓ András, Budapest, 2003, 82.

Ötvös Péter
LEVÉL AZ ISKOLÁBÓL

Alig múlt akkor ötvenesztendő斯 Stoll Béla, amikor készségesen és türelmesen átnézte az addig lelkesen gyűjtött, magyar verseket és verses emlékeket rögzítő levéltári és kéziratári céduláimat. Nagyon aktívan igyekeztem akkoriban (én mintegy harmincéves voltam) forrásközelbe kerülni, és különösen figyelttem a versekre. A szövegeket, amelyek között fontosakat is gondoltam, ellenőriztem ugyan bibliográfiákból, de a Miklós utcai lakás dolgozószobájában – ahová egyszer felkértem magamat – Stoll Béla azonnal megmondta, természetesen emlékezetből, melyiknek hány variánsa van még, és ezek hol, melyik gyűjteményben található. Kicsit szomorúan, de együttérzően fékezte felfedezői lelkesedésemet, ám ugyanakkor biztatott is.

Ez csak példa volt, személyes példa arra, hogy számomra mindenképpen az ő szövegismerete és textológiai ítélete a legfőbb autoritás. De hiszen tudom, hogy nagyon sokak számára is az. Ezért nem legismertebb terepének esetleges újabb adalékával szeretném köszönteni, nem szövegvariánssal, vagy mondjuk például egy szöveg hagyomány ágrajzával, hiszen ezeket nagyon jól ismeri, hanem egy felzaklató forrásszöveggel. Ez a szöveg végéhez közeledő tanári pályámnak mindenképp figyelmeztető dokumentuma: egy iskolamesterről szól, aki társadalmi presztízünket jelentősen megrongálta már a 17. században. Pedig grammatikát, retorikát és versszerzést is biztosan tanított.

(A szövegben szereplő személyek egyébként nem bonyolult azonosításától most tekintsünk el.)

címzés:

Az Tekintetes es Ngos Uitezlő Urnak Groff Erdödi Palffy Istuan Uram ö Ngnak nekem Jo Akaro kegielmes Uramnak adasik

a levél:

Alazatos szolgalatomot ajanlom Ngodnak mint ennekem Jo Akaro kegielmes Uramnak, ki uansaga szerint ualo lölki Testi sok Jokal algia megh Istent Ngodot.

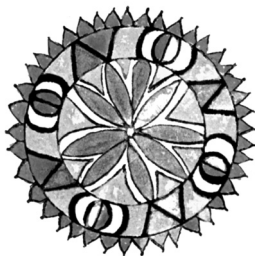
Ngodnak csak ezt akaram Ertisijre adnom, Ez eijel ualamij leginek Ittanak egiut az Itkün ualo czap szeken, ot egi masal öszue ueszuin adigh haniakot-tanak egi masal az riszeg Allapottal, ugi suiijtota orozua egi karoual az masikot ugian ottan le eszet az feye mingiarast be fakadot, ha Iltis Talam nigi auagi hat orajgh ha Ilt Az Penigh az ki agion ütötte Itkün ualo Scola mester uolt, az kit penyigh agion ütöt Jo Lakat Jarto legini uolt Azirt Ngodnak Tudasara adom en ma aztat el Temetetem mint hoga csak földet kiuan. Kegielmes Uram ualamij haijdukotis küldöttem uolt azt az gilkost kerestetnij ualamij reijtek helen uolt, egi embernek az leanijat akaruan uenij onnan ki ugorduan csak nem az egik haijduitis agion szuijtota megh nem ragadhatuan mingiarast az egik hajdu al-tal lötte, azt az gilkost de megh nem hal bele. Kegielmes Uram en Ngodtul ualastot uarok mit kölletik ezel az gilkosal czelekednem Ngod okos Itiletijre hagiom hoga efele latrokot megh köli büntetnij mert sinten el aradot az sok la-torsagh közöttünk

Ngtul kegielmes ualastot uarok reaija. Ezel Isten tarcsa megh Ngodot Jo egisighben sok Jo estendeijgh

In Szödin die 21. Augustij 1636
Ngodk Alazatos szolgaja

Thurani Kelemen

Lelőhely: Štátny ústredný archív Bratislava Palffy Armarium VIII. Lad. XI.
Fasc. I. Faustum 23.

Vadai István

MIRE EMLÉKEZETT TELEKI MIHÁLY ÍRÓDEÁKJA?

A Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozatának 11. kötetében *A Hosszúfalvi leveleskönyv verstörédékei* cím alatt szerepel két – most nem tárgyalandó – töredék mellett az alábbi kétsoros:¹

Arany tömlöbül is csak szél az ki kijő,
Udvari reménség álom s essős üdö.

Az RMKT versünkre vonatkozó jegyzetéből kiderül, hogy a 13 füzet összekötéséből keletkezett *Hosszúfalvi leveleskönyv* 854 levelet tartalmaz 1677. augusztus 8-tól 1682. november 9-ig eredeti fogalmazásban vagy másolatban. Legnagyobb részben Teleki Mihály levelei vannak benne, de több olyan is van, melyet neki küldtek. A leveleskönyv egykor Teleki László Gyula hosszúfalvi könyvtárában volt, ma ismeretlen helyen van, anyagát Gergely Sámuel adta ki.² A kilencedik füzet első lapján olvasható három verstörédék, a fent idézett kétsoros ezek közül a harmadik. A versekkel kapcsolatban Varga Imre csupán ennyit mond: „Lehetséges, hogy népszerű versek töredékeivel állunk szemben.”³

Sikerült megállapítanom, hogy az idézett két sor honnan való. A forrásul szolgáló költemény az *Asszony, tenger, udvar három gonosz örvény...* kezdetű darab, mely az 1657 előtt összeírt *Thordai-kódex*ben maradt fenn. Ennek a költeménynek a szövegét is Varga Imre adta ki egy korábbi RMKT kötetben.⁴ A 9 strófás versezetből itt csak az első, és a szempontunkból érdekes negyedik szakaszt idézzük:

¹ RMKT XVII/11. *Az első kuruc mozgalmak korának költészete (1672–1686)*, sajtó alá rendezte VARGA Imre, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 191/c. sz.

² GERGELY Sámuel, *Teleki Mihály levelezése*, I. kötet, VI–VII., Budapest, 1905.

³ RMKT XVII/11, 865.

⁴ RMKT XVII/9, *A két Rákóczi György korának költészete (1630–1660)*, sajtó alá rendezte VARGA Imre, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, 191. sz. (Nem tévedés, a vers ugyanúgy a 191-es sorszám alatt szerepel, mint a 11. kötetben a másik.)

1. Asszony, tenger s-udvar három gonosz örvény,
Ez három örvényben van szikkanos fővény,
Mellyben hogy ha esik egy szegeny jövevény,
Nem tudja hogy legyen abbol ki jövevény.

...

4. *Arany fuvobol-is csak szel az mi ki jeo,*
Feovenyből is szeltül neha nagy hegy fel nő,
De irigyseggel lesz massal czak egyenlő,
Udvari remenysegh alom s esseos üdeo.

A *Hosszúfalvi leveleskönyv* harmadik idézetének lejegyzésekor vélhetően ennek a versnek a negyedik strófája járhatott Teleki Mihály írődeákjának, Komáromi Jánosnak a fejében. Az emlékezetből való lejegyzés lehet az oka annak, hogy csak két sort emel ki a strófából, az elsőt és az utolsót.

A két idézett sor önmagában is megáll, egymástól független szólások. Ha külön-külön fordulnának elő, egyáltalán nem lenne bizonyos, hogy egy adott versből származnak. Ám így együtt, egymással rímekkel összekapcsolva ez már inkább valószínű. Az első sort önállóan nem ismerem máshonnan, csak távoli rokona az, amit korabeli közmondás-gyűjteményben, Baranyai Decsi János *Adagiorum...*-ában olvashatunk: „Az majom ugyan majom, ha aranyas ruhába öltöztetik is.”⁵ A *tömlő és fúvó* talán a kovács fújtatóját jelenti, esetleg hangszernek (duda, síp) is gondolhatjuk. A második idézett sorhoz azonban már pontosabban megfelelő szólást rendelhetünk ugyancsak Baranyai Decsitől: „Álom s esős üdő.”⁶ Ennek latin megfelelője a kiadásban csak ennyi: *Somnium*. Későbbi közmondás-gyűjteményeink nyilván innen öröklik a szólást, melynek az az értelme, hogy előbb-utóbb mindennek vége szakad. Ahogy az álom vagy az esős idő is véget ér egyszer, úgy az udvari reménység, az udvari szolgálat során elért siker is mulandó. Vagyis a két sor együtt talán így értelmezhető: Ígérethet ugyan bárki szép szavakkal, mégis kár az udvari tisztségben hosszú távú sikert remélni.

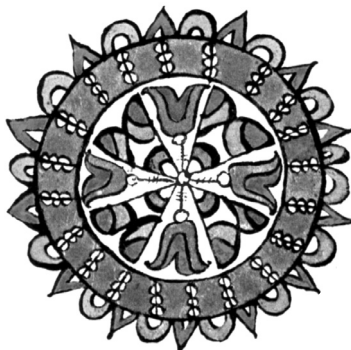
A határozottan udvarellenes hang, a közmondások feltűnő kedvelése, a manierista keresettségű rímek használata arra csábít, hogy az *Asszony, tenger, udvar három gonosz örvény...* szövege mögé konkrét szerzőt gondoljunk. Talán nem is harmadrangú, jelentéktelen szerzőt. Ám Stoll Béla filológusi szigorú-

⁵ BARANYAI Decsi János, *Adagiorum Graecolatino-varnicorum Chiliades quinque...*, Bártfa, 1598. RMNy 815. Hasonmás kiadása: BARANYAI Decsi János: *Adagiorum*, sajtó alá rendezte MOLNÁR József, Budapest, 1978 (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Fontes ad Historiam Linguarum Populorumque Uraliensium, 5), – 1. 5. 6. 9.

⁶ I. m. – 5. 8. 4. 8.

sága arra tanít, hogy elégedjek meg azzal, ami bizonyosan tudható. Ezért most nem találgatok.

Szándékosan itt, kitüntetett helyen, a dolgozat legvégén szeretném megadni – kivételesen nem lábjegyzetben, hanem főszövegben – a *Thordai-kódex* bibliográfiai hivatkozását: *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1852)*, összeállította STOLL Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963; Balassi Kiadó, Budapest, 2001, 2003, 2005, 80. – vagy ahogyan ezt szűkebb szakmánkban szokásos módon rövidíteni szoktuk: STOLL 80.

Balázs Mihály

AZ 1071. TÉTEL PONTOSÍTÁSA

Amint erről a leírás végén olvasható megjegyzésből értesülhetünk, az Énekeskönyv-bibliográfia második kiadása¹ Lakó Elemér katalógusa alapján ismerteti a kéziratot.² A katalógust megjelentető munkaközösség ezt a tételt nem ellenőrizte, ám későbbi áttanulmányozása nem egészen jelentéktelen módosításokat eredményezett. Ezek átvezetésével a pontosított leírás a következő:

RAFFAI MIHÁLY GYŰJTEMÉNYE (1761–62) – 72 lev. 18 cm. – Kolozsvár, Akadémiai Könyvtár, MSU 1132.

1a–3a: Catechesis (A rakówi káté első kérdései magyarul. A végén: Michael Rafai scripsit in anno 1761dik eszt.)

3b–4a: Doxologia latin nyelven

4b–5a: Magos mennyekben nagy dicsőségben uralkodó Atyánk (RMKT XVII/4, 178. sz. Tordai János zsoltárparafrázisának teljes szövege).

5a: Tellyes szivből az kik bíznak az Úr Istenben (RMKT XVII/4, 180. sz. Tordai János zsoltárparafrázisának teljes szövege).

5a–6b: Alia psalmus XCI. Jer mindnyájan örülünk (RPHA 656.)

6b–7b: [Karácsonyi ének] Inc: Úr Istennek szent fia világra születek, üdvösségre nekünk adaték

7b: Inc: Örvendjen az egész világ – Stoll 342, 101/a.

7b–9a: Ritmi natales Inc: Bokros bánatoknak csendesedjék árja. Az összeállítás végén a papi hivatásról szóló két strófa:

Örülnek én azon ha jöne fel oly nap,
Ha valamely helyen lehetnek én jó pap,
Mert úgy prédikálnék miként a tűz harap,
Fejemből is talám kiesnék az kalap.

¹ STOLL Béla, *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája*, Budapest, 2002, 1071. sz.

² *The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj / Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca*, compiled by Elemér LAKÓ. The English version compiled by the team initiated by Bálint KESERŐ, Szeged, 1997, 1132.

Nagy kincseket szerezh, hirt s nevet ki keres,
Ezt csak tanulhatja scholában ki szemes,
Úron is kiteszik ki deák s ki béres.
Mert abból csak kitör a megszokott mores Anno 1762.

9b–12a: *Tatár rab éneke* (Beregszászi Pál – RMKT XVII/14, 85. sz.) Töredékes, az 1–21. strófa hiányzik. A másolat a 22. strófával kezdődik: Reggelre kelven pogány tatárok... Az első strófákat tartalmazó lapok bizonyára kiestek a kolligátumból.

12a–14b: *Bús ének* (1547) (Rettenetes ez világnak mostan minden dolga – Szkhárosi Horváth András: *Az átokról* – RPHA 1171.)

15a–22b: Omnigena Tematikus latin adagia-gyűjtemény Pro studiosis, Pro juvenibus, Pro senibus, Politica, Juridica, Medica, Militaria, Oeconomica, Moralia, Pro emendatione vitae, Spiritualia

22b–25b: *Cantio Inc: Panaszolkodunk most* (Bornemisza Péter: *Az ítéletről* című verse – RPHA 1204.)

25b–28b: *Egy szentelt vitéznek készülőt fujó trombitája* RMKT XVII/2, 100. sz. (Újabban Nyéki Vörös Mátyástól elvitattott, s meggyőzően Kornis Zsigmondnak tulajdonított vers).³

29a: *Stilus Hungaricus Inc: Helyesen mondták az régiek, qui cupit, capit omnia...*

29b–30b: *Ritmi natales Inc: Örvendj Kristus Jézus kevés számú nyája*

31a–b: *Mennyekben vehessük fénylő koronánkat Eiusdem natalis*

32b: [Karácsonyi köszöntők]

32b–36b: [Karácsonyi és húsvéti versezetek]

37b–39b: *Prognostica perpetua* (Naptárversek)

40a–41b: *Cantio elegans. Az RMKT XVII/4, 93. sz. versének az az átdolgozása, amelyet a Halott temetéskorra való énekek 1660-as kiadása alapján közöl a kritikai kiadás jegyzetanyaga. A mostani változat legfontosabb eltérései:*

2. strófa 6. sor: Nem bírom sem nehéz fejemet helyett: *Nem bírom sem a fejemet;*

5. strófa 6. sor: Szívem felszök s nagy búra fordult helyett: *Szívem retteg s nagy búra fordult;*

8. strófa 7. sor: Áldomásodra elkészíts helyett: *Adományodra elkészíts;*

9. strófa 3. sor: Botlásból ha hibát tészek helyett: *Szólásból ha hibás lészek;*

41a: *Concio Unitariorum* (Megverselt magyar nyelvű rövid hitvallás) Inc: *Hiszek es vallok*

42a–48b: *Jaj néked Istennek hú eklézsiaja* (Czeglédi István haláláról – RMKT XVII/10, 112. sz.)

³ PAPP Balázs, *A Tintinnabulum Tripudiantium szerzőségéhez*, ItK, 110(2006), 585–590.

48b–52b: Az Isten anyaszentegyházának nyomorúságos és keserves állapotján való siralom. Inc: Oh vajha valaki tenger árjaivá – (RMKT XVII/11, 84. sz. talán Szőnyi Nagy István)

52b–71b: *Historia, avagy igen szép példa az tékozló fiúról* (Szentmártoni Bodó János, RMKT XVII/4, 209. sz.). Tartalmazza a következő strófát is:

Minden vigasság szerző személyeken kapott,
Piaci játékosnak gyakorta pénzt adott,
Ékes komédiákat gyakran csináltatott,
Kikhez csak egyedül is sok aranyat adott.

71b–72b: *Cantio de agricultura*

72b: *Karácsonyi írka-firkák*

A régi magyar költészet tanulmányozói bizonyára értelmezni tudják majd, hogy az 1726-ban unitárius pappá szentelt, s Abrudbányán, majd Kövenden szolgált unitárius lelkész⁴ gyűjteményében milyen erős darabokkal van jelen a korábbi évszázadok költészete. A nagyon elterjedt karácsonyi ének (*Jer mindnyáján örüljünk*) mellett egyformán figyelemre méltó a katolikus szentelt vitéz, a két nagy evangélikus költő (Bornemisza és Szkhárosi Horváth), továbbá az igaz egyház szenvedéseit megéneklő 17. századi református siralomköltészet jelenléte. Természetesebbnek, de az utóéletre vonatkozó ismereteinket jelentékeny módon gazdagítónak tekinthetjük Tordai verseinek az eredeti szöveggörnyezetből kiemelt jelenlétét. Az itt *Cantio elegansként* szereplő zsol-tárparafrázis esetében a formakultúra szakértői nem csupán azt tanulmányozhatnák, miképpen jelentek meg a recepció során leegyszerűsítő nyelvi megoldások, hanem azt is, hogy a heterometrikus eredeti hogyan válik csaknem izometrikussá.

⁴ Életéről lásd: BENCZÉDI Gergely, *Az abrudbányai és verespataki eklészia története*, Keresztény Magvető, 33(1898), 219–232.

Csörsz Rumen István

STOLL 1099.¹

- SZIRMAY ANTAL: COLLECTIO (1782–1809) – 115 lev. 39 cm. – OSZK Fol. Lat. 1699.
- 1a: Collectio Ingeniosarum Cogitationum inchoata 1a Julij 1782o Per Antonium de Zirma. (...)
- 2a–16b: Szirmay Antal autográf latin versei és prózai feljegyzései.
- 16b: „Alcestis mulattságos Játék” (a summával és a latin prologus részletével).
- 17b–21b: latin és magyar versek más kéz (Pápai Tóth Mihály?) írásával
- 22a–....: Szirmay további latin és magyar versei, feljegyzései, anekdotái. Közte: 43b: „Ollyan Vendégnek, a’ ki nem akart meg maradni, írta Faludi Ferencz Jesuita” Ne marasszuk elmehet... 44a: A szakácsnak jól van dolga... 44b: Egy agglant van Gyöngyös táján... 48a: „Báro Orczy Istvánnak koporsó kövére írta Batsányi. 1785”
- 49a–114b: Anekdoták, majd Szirmay Antal, valamint Ányos Pál, Aranka György, Péczeli József, Pálóczi Horváth Ádám, Révai Miklós és mások versei. Közte: 50b–52a: „Baro Amadé Thadaeus [!] Nötelen életnek javait, ’s házasságnak alkalmatlanságit ekképpen írta le” Még nőtelenségben folytattam életemet... 57b: „Sóhajtás Irta Kazinczy Ferencz” Nyögdécselő szelőlöcske... 57b–58a: Üss’ a kő dudogó napádat édes... (Kazinczy Catullusford.); 58b: „A Fecskérül Anacreonbúl Kazinczyé” Kis fecske te mihozzánk... 60a: Megholt feleségem... (vö. RMKT XVIII/4, 150. sz.); 65b: „Baro Amadénak rimánkodássa a’ Szeretőjénél.” Ah már egyszer engeszteld meg kemény kőszívedet... 78b–79a: Mikor szeretőjét várta... 83b–90a: „Pöstényi Fördös írta Gróff Gvadányi Jóseff Magyar Generalis. Anno 1787.” 95a–b: Vigan élem világom... (vö. RMKT XVIII/8, 59. sz.); 101a–103a: „1809. Eszte. Második Jósef Császár idejebeli Tallér. Maria Therez idejebeli Krajczár. A Leopoldussi görbe Márjás, edgyütt beszélgetnek Magyar Országba.” 108b: Azt beszél a katona... 112a–113a: „Militat omnis amans”.
- 115a–b: Latin verstöredékek más kéz írásával.

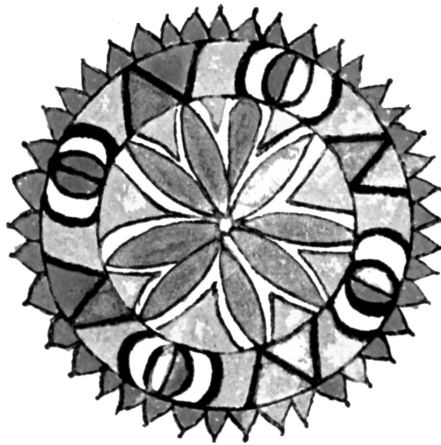
¹ Készült az OTKA F 48440. sz. pályázat keretében. A rendhagyó címadás oka, hogy a valamennyiünk etalonjaként szolgáló „Stoll-bibliográfiá”-ban (*A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája 1542–1840*, összeáll. STOLL Béla, 2., jav. bőv. kiad., Budapest, Balassi, 2002) ez épp egy üresen hagyott tétel volt.

Megjegyzés: A kézirat nagyobbik hányada – a kézírattári besorolás ellenére – magyar nyelvű, közte két ismeretlen Kazinczy-verssel. A szövegek számozása 421-ig folyamatos. A záró dátumot a legkésőbbi datált szöveg alapján állapítottuk meg. A gyűjtemény néhány részlete felbukkan Szirmay Antal másik kéziratában (633. sz.), illetve a *Hungaria in parabolis* (1804, 1807) címszávaiban. A *Collectio* mindenekelőtt ez utóbbi gyűjtőkönyveként szolgálhatott.

Irodalom

KÖNIG György, *Szirmay Antal (1747–1812)*, BpSzle 1902, 369–410.

Jankovics József

ADALÉKOK GYÖNGYÖSI ISTVÁN ÉS THÖKÖLY IMRE KAPCSOLATÁHOZ

Ma már nagyon nehéz Gyöngyösi Istvánra vonatkozó ismeretlen, új, kiadatlan adatokra lelni. Hosszas külföldi és hazai levéltári kalászatolgatás után is csupán néhány apróság került a kutatók elé. Közülük idéznék az alábbiakban kettőt, amelyek a költő életviszonyainak jobb megismeréséhez, kalapács és üllő között alakuló életstratégiáinak alaposabb megértéséhez járulhatnak hozzá.

A Széchy Mária bécsi őrizetével felmerülő ügyes-bajos teendők, illetve ön-maga tisztázásának terhéértől úrnője kiszabadulásával még biztosabban mentesülő ügyvéd-költő 1672-től Andrassy I. Miklós (?–1686), a későbbi gömői főispán szolgálatába állt, illetve Gömör vármegye képviselőjében is vállalt megbízatásokat. Ilyen volt például az 1681-es soproni országgyűlésen áprilistól decemberig, az országgyűlés megnyitásától annak végéig megyei követként való részvétele, ahol *Kesergő Nympháját* is átadhatta a Kardos Griffnek, a nádorrá választott Esterházy Pálnak.

A következő év(ek)ben pedig már a töröktől „Felső-Magyarország ura és fejedelme” címmel kitüntetett Thököly Imrénél járt el főispánja, illetve megyéje érdekeinek közvetítésében, amely akciói nyomán, Thökölynek a vidékről való fokozatos elvonulásával párhuzamosan máris súlyos egzisztenciális válságba került: a császáriak konfiskálni akarják birtokait.

Helyzete korántsem lehetett egyszerű: kenyéradói aktuális politikai állásfoglalásától, s az őt körülvevő gyakori katonai-hatalmi változások kegyetlenségű és toleranciafokától függött. Lakóhelyét, Krasznahorka várát, illetve váralját Thököly 1678 óta meg akarta szerezni, s a császárpárti Andrassy Miklós csak súlyos pénzen tudta megtartani, majd Thököly e váltságdíj ellenére elfoglalta a várat. Andrassy főispánként részt vett a soproni diétán, de a császár és a fejedelem közti 1682. novemberi fegyverszünet után Thököly magához rendelte, s Eperjes városában valójában fogságban tartotta, ahonnan való kiszabadulásában Gyöngyösi pénzére is szükség volt. Fia, II. Péter (?–1714), akinek a költő *Charicliáját* ajánlotta, végig kitartott Habsburg-hűségében, de a várat végül is ő engedte át Thökölynek. Másik fia, II. György pedig Thökölynél kezdte katonai pályafutását, s 1685-ben ő védte a császári hadaktól Krasznahorka várát. (1698-ban, Thököly elfogásáról értesülve adta csak át a

várat, s át is állt a császári oldalra, 1704-ben pedig Rákóczi ezredese, 1708-tól 1711-ig gyalogsági tábornoka volt.)¹

1682 júliusának végén – alig néhány héttel a Zrínyi Ilonával tartott esküvő után – a Kassát vívó, s azt augusztusban el is foglaló Thököly táborába volt kénytelen Gyöngyösi menni, hogy a Krasznahorka várából fokozatosan Eperjesre szorult Andrassy Miklóstól szóbeli üzenetet vigyen Thökölynek. Erről a fejedelem leveléből értesülünk:

Spectabilis ac Magnifice Domine mihi observandissime!

Az Nemes Gömör Vármegye követjei hozzám érkezések alkalmatosságával vettem az kegyelmed látogató levelét is becsülettel, s köszönöm kegyelmed jóakarátját kegyelmednek, hogy rólam nem feledkezett. Én is azért, valaminthogy eddég, úgy továbbra is kívánok kegyelmednek minden illendő dolgokban szolgálnom s kedveskednem, úgymint hogy Gyöngyösi István Uram által lött kegyelmed izenetit midőre megértettem, kívántam is őkegyelmével beszélennem, s mint resolváltam magamot, megmondhatja kegyelmednek. Éltesse Isten sokáig kegyelmedet.

Ex castris ad Cassoviam positis 31. Julii, 1682.

Spectabilis ac Magnificae Dominationis Vestrae

Ad serviendum paratissimus
Comes Emericus Thököly²

Immár Kassát birtokolva, Thököly 1683. január 11-ére részleges országgyűlést hirdetett a városba. Ide Andrassy Miklós is elment ugyan, de csak a fejedelem üdvözlésére, s mint leveléből megtudjuk, ügyeinek további képviselét ismét csak Gyöngyösire bízta: „Az Nagyságod méltóságos parancsolatja szerént ide az mostani Kassára rendeltetett consultatióra eljövén, magam ugyan praecise csak az Nagyságod udvarlására, képemben való követemet penig hagyom itten nemzetes Gyöngyössy István Uramat...” (Kassa, 1683. január 13.)³

Gömör vármegye Rozsnyóbányán 1682. (sic!) január 7-én kelt megbízólevele szerint Szakmári Király Jánost és Gyöngyösi Istvánt delegálták a gyűlésre, s kéri Thökölyt, hogy mind magán- s mind közügyekben tekintse őket követeknek, szavuknak adjon hitelt, s döntése után bocsássa őket vissza.⁴

¹ Soós István, *A csíkszentkirályi és krasznahorkai gróf Andrassy család*, in *Betlér és Krasznahorka. Az Andrassyak világa*, írta és a képeket válogatta BASICS Beatrix, szerk. RÁCZ Árpád, Rubicon-Ház Bt., 2005, 14–43.

² A levél modern átírása a lőcsei állami levéltárban levő eredeti alapján. Csak az aláírás autográf. Státny archív v Levoči. Andrassy, Betliar. Fond AB. Súkromné písomnosti. Korešpondencia so Stef. Gyöngyösym.

³ MOL, G 2, II, 1. Levelek Thökölyhez. 344. Mikrofilm: 49600.

⁴ Uo., 346.

A megyének ugyanazon év február 20-án, március 30-án és június 3-án Thökölyhez írt levelei, amelyekben a rájuk kirótt elviselhetetlen terhekről, a minden oldalról elszenvedett pusztításokról panaszkodnak, valószínűleg Gyöngyösi fogalmazását őrzik, s az ő kézírásában maradtak fenn. Máig hangzik belőlük a szerző(k) körültekintő, a megye lakosait óvó, felelősségteljes gondossága, a helyzet reménytelenségének hangsúlyozása.⁵

Valószínűleg az efféle, a magánérdekek és a közügyek képviselője miatt egyaránt, ám hol készséggel, hol kényszerűségből vállalt közvetítő szerepe miatt – s esetleg hozzájárulhatott ehhez a Thököly Imre és Zrínyi Ilona házasságát üdvözlő, s a fejedelmet dicsőítő vers híre is? – kellett a helyzete bonyolultságát jelző mentegetőző levelét Rozsnyóról 1685. május 27-én feltehetőleg a Szepesi Kamara Generalatusságának megírnia: „Angello Mihály uram őkegyelme a csetneki némely urak tiszteinek die 23. praesentis írott leveléből esett értésemre, hogy azon levélben specificált possessorok között az én kevés jószágomat is confiscáltatni parancsolná a nemes Kamara, amelyre amint-hogy okadásomat nem tudom, úgy azt remélni sem tudhatom.

Minekutána pedig sokat gondolkodtam volna arról, miből vehetett légyen alkalmatosságot azon nemes Kamara, nem találhattam fel ebben egyebet, hanem hogy Krasznahorka váralján levén ordinaria residentiám (amíg ottan continue perseverálhattam), a várnak és az Uraknak mostani állapotjokra nézve vétettem talám valami suspitióban. De ámbár ottan resideáljak is olykor, amikor az alkalmatosság engedi, minthogy nincsen is nekem más helyen semmi oeconomiám, és ha ezt üdőnek előtte totaliter elhagyom, élhettelenné maradok nevedéken s apró feles gyermekimmel. Azzal mindazonáltal semmi oly dologban nem involváltam magamat, amely valami infidelitást hozna magával, másképpen, hanem ha a nemes Vármegyének a mostani üdőhöz való maga alkalmaztatása (amelyben nekem is accomodálnom kell magamat) magyarázthatnék annak. Sőt, hogy annyival inkább elkerülhetném a suspitiót, akitől eleitül fogvást félttem, mihelt a várnak elébbeni állapotja változott, elbúcsúztam mindjárt az ott való szolgálattól, és azóta a nemes Vármegyede dolgaiban is a méltóságos Generalatus előtt viselt követségemben, mind másutt Őfelsége szolgálatját illető alkalmatosságokban impendált szolgálattal más opinióra adhattam inkább okot, hogysemmint azzal ellenkező valamely suspitióra, annyival inkább jószágom confiscáltatására. Ugyanis ha va[la]mi oly vétkes cselekedetemnek férge rágná conscientíámat, vajon mertem volna-e az említett dolgokban, mind azon méltóságos Generalatus előtt, mind másutt az Őfelsége tisztei és vitézlő rendei között oly bízvást járnom, amint jártam, és data occasione járok mostan is. Hogy pedig én praemissis annál jobban declarálhatnám innocentíámat, magam mennék által mindjárt Nagyságod s kegyelmetek eleiben, ha a nemes Vármegyede levelében declarált követség dolga nem vettetik vala nyakamban, amely alól eleget igyekeztem is

⁵ Uo., 348., 350., 352.

megmenekednem, de annak semmi úttal nem lehet szerit tennem. Isten végben engedvén azt vinnem, ha Nagyságod és kegyelmetek úgy fogja parancsolni, s az utaknak most hamar interveniálható veszedelmes volta meg nem tartóztat, kész lészek ennekutána is praesentálnom magamat. Kérem azonban nagy alázatosan Nagyságodat s kegyelmeteket, így értvén dolgomat, ne neheztelje Angello Mihály uramnak őkegyelmének committálni, supersedeáljon említett jószágomnak confiscáltatásátúl, ha pedig azt medio tempore peragáltatni találná, úgy is remittáltatni azon jószágomat. Ha arra érdemes leszek, hogy confiscáltassék, jövődőben is végben vitetheti azt Nagyságod és kegyelmetek.”⁶

⁶ MOL, E 254, 1685. május. No. 44. (Tusor Péter gyűjtéséből.) Angello Mihály: Michael Angelo Jaquemod királyi jószágigazgató Murányban és Szendrőben.

Szörényi László

LATIN SZÜLETÉSNAPI KÖSZÖNTŐVERS
A 18. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBŐL

Quot Campus Flores, varios quot Gallia Mores
Banatus Fures, quot habent Granaria Mures
Olim quot Lites, Romani habuere Quirites
Zingara Gens Folles, quot Transylvania Colles
Pellio quot Caudas vulpinas, Ver quot alaudas
Histrio Quot ve artes, Vestis Germanica Partes
Torrentes undas, quot habet Gens Hungara Bundas
Funera quot Luctus, quot habent Pomeria Fructus.
Quot Valles Rivos, Gibosi in Tergo ve Clivos
Germani Petasos, Hominum tria millia Nasos
Daphni precor Canos, tot vivas sospes in annos.
Vive Diu Felix, constanter vive Beatus
Te sanum, et Canum Secula cana canant

Dixi.¹

Magyar fordításban:

„Ahány virág van a mezőben, ahány különféle erkölce van Franciaország-
nak, ahány tolvaj van a Bánságban, ahány egér a magtárban, ahány perük volt
egykor és polgárunk a rómaiaknak, ahány fújtatója van a cigány nemzetnek,
ahány dombja Erdélynek, ahány rókafarka a szűcsnek, ahány pacsirtája a ta-
vasznak, ahány mestersége a bohócnak, ahány darabból áll a német öltözet,
ahány hulláma van a patakoknak, ahány bundája² van a magyar nemzetnek,
ahány gyászpompával temetik a holtakat, ahány gyümölcs terem a gyümöl-
csöskertekben, ahány folyócska folyik a völgyekben, ahány szöglet van a pú-

¹ A kézirat magántulajdonban van. 19,3 × 11,7 cm-es, tintával csak egyik lapján beírt pa-
pírszelet. Az írás 18. század végi jelleget mutat.

² A magyar bunda szó bekerült a nemzetközi, a középkori és újkori latinságot feltérké-
pező szótárakba is. Grossinger Keresztelő János meghatározása: *ex villosis ovium pellibus
vestem consarcinant ruricolae et opiliones, quae instar pallii vel penulae usque ad
humeris dependet. Bunda illi nomen. Ld. Antonius BARTAL, Glossarium mediae et infimae la-
tinitatis Regni Hungariae, [...], Lipsiae-Budapestini, MCMI, 86.*

posok hátán, ahány kalapot viselnek a németek, ahány orra van háromezer embernek: óh Daphnis, kérlek, hogy épségben megőszülve élj meg annyi évet, élj sokáig szerencsésen, folyamatosan élj boldogan, és a kései ősz századok énekeljék rólad, hogy ép és ősz vagy!

Szóltam.”

A leoninusban írott köszöntőt nyilván többször, más-más illető születésnapjára is elmondták, ezért nincs semmi konkrét utalás az ünnepelt személyére, hiszen a megszólításként használt Daphnis a vergiliusi bukolikából merített neve a főpásztornak. Klasszikus római szerzőre tett utalást egyet találtam, mégpedig Catullustól. A 95-ös számmal jelölt költeményében ugyanis a veronai költő üdvözli a barátját, Cinnát, aki 9 évi gondos munka után végre megjelentette *Zmyrna* című költeményét, amely többet ér, mint Hortensius bármely verse, aki évente kiad több ezer sort, de azok legföljebb a Pó mocsaras torkolatához jutnak el, ahol majd halakat csomagolnak beléjük – akárcsak egy másik, Catullus által utált költő, Volusius eposzaiba –, míg viszont Cinna műve eljut messzire, még Ciprusra is, és a kései ősz századok is forgatni fogják.

Zmyrna mei Cinnae nonam post denique messem
quam coepta est nonamque edita post hiemem
Milia cum interea quingenta Hortensius uno
< versicolorum anno quolibet ediderit:>
Zmyrna cavas Satrachi penitus mittetur ad undas,
Zmyrnam cana diu saecula pervoluent.
at Volusi annales Paduam morientur ad ipsam
et laxas scombris saepe dabunt tunicas.
parva mei mihi sint cordi monumenta <sodalis>:
at populus tumido gaudeat Antimacho.³

³ CATULLI VERONENSIS Liber, Rec. Mauritius SCHUSTER, editionem stereotypam correctionem editionis secundae curavit W. EISENHUT, Lipsiae, Teubner, 1958, 92. – Devecseri Gábor magyar fordításában így hangzik a vers:

Cinnám Zmyrnáját láthatjuk végre: kilenc tél
és aratás multán végre kiadta művét,
míg Hortensius ötszázezet is ad ki egy évben,
.....

Útja során ez a Zmyrna eléri a Satrachus árját,
s forgatják majd ősz távoli századok is.

Meghal a Pó partján Volusius műve azonnal
és gyakran lesz ott kis halak öltözete.

Drága barátom kis könyvét szívembe fogadva,
hadd kedvelje a nép Antimachost s a dagályt.

Ld. CATULLUS *Költeményei*, ford. DEVECSERI Gábor, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1958, 84.

Nem annyira meglepő a Catullus-reminiscencia, ha tudjuk, hogy a kor diákköltészetében akadt olyan szatirikus vers, amely nemcsak hogy emlegeti Catullust, hanem még javasolja is a nagy németalföldi filológusnak, Burmannak, hogy bocsássa ki kommentárokkal ellátott kritikai kiadásban.

Fescenninás verssel álla
Apollo ki köszönni
Amelley versekhez is nálla
Nem értett jobban senki,
Lopott belé Catullusból,
Martial, Petroniusból
S a Priapus szügyéről.

Tapsolának a strófának
Mindnyájan az istenek,
Még az istenasszonykáknak
Jobban megtetszettenek,
És átal adták Burmannak,
Hogy adja ki az atyjának
Notióval pompásan.⁴

Egyébként a vers műfajára nézve *genethliacon*, az alkalmi költemények műfaji csoportjában számon is tartja Grigely József.⁵ Nem találtam semmilyen műfaji vagy poétikai szabályt azonban a tréfás túlzásra; hiszen az egész vers gunyoros hiperbolákból áll. Szerencsére – egyenként vizsgálva – jó pár visszakereshető, elsősorban Stoll Béla jóvoltából. Például:

Mennyi csillag az kék égen,
Mennyi fővény az tengerben,
Mennyi haj szál az fejedén,
Annyi jókkal áldjon Isten.⁶

⁴ Bogy József *Bacchus házassága a nimfával* című versét ld. *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*, előszó BÀN Imre, sajtó alá rendezte JULOW Viktor, a jegyzeteket írta BÀN Imre, JULOW Viktor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964, 192–193. – Megjegyzendő egyébként, hogy Pieter Burmann (1713–1778) sajnos nem írt Catullus-kommentárt, mint ahogyan édesapja a hasonnevű nagy filológus sem. Vö. CATULLUS, TIBULLUS, PROPERTIUS cum GALLI *fragmentis et Pervigilio Veneris*, Praemittitur notitia Literaria, Studiis Societatis Bipontinae, Editio secunda, Biponti, MDCCIC, XLVII–LVI.

⁵ Josephus GRIGELY, *Institutiones poeticae*, Buda, 1807, 205–250. V. ö. TÓTH Sándor, *A latin nyelvű humanitas poétikai stúdiumának elméleti könyvei a magyar irodalmi felvilágosodás korszakában*, Grigely József latin nyelvű poétikai kompendiuma és mintái, Gradus ad Parnassum Kiadó, Szeged, 1994, 78.

⁶ *Szerelmi és lakodalmi versek*, sajtó alá rendezte STOLL Béla, RMKT XVII/3, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961, No. 215., 11. versszak, 359.

Ami a virágok sokaságát illeti, idézhetünk közmondást is; ugyanis Baranyai Decsi Jánosban ezt olvassuk:

Quot frondes, et quot sunt verno tempore flores.
Utque globatarum muscarum examina multa.

Magyarul ez annyi: *Számtalan, mint az por.*⁷ Van latin, valamint magyar példa is a háromezerre, illetve sokezerre mint végtelenül nagy mennyiséget kifejező számra. A latin Zimányi Lajostól idézzük, egy olyan elégiából, amely egy Dormádon, Sághy szeptemvirnél eltöltött vendégségre emlékezik: „Iam commentetur domini ter mille labores”. Megjegyzendő, hogy a vers szerint az addig túl komoly háziúr maga is beállt a tréfálkozók közé, és versben kezdett el beszélni.⁸ A magyar Csokonaitól való:

Vivát, Éljen, köztünk minden ezt kívánja,
Mihályra ez áldást buzgó szívvel hányja,
Hogy éjjen sokára
Sok ezer pipára,
élete dohánnya.⁹

Az Erdély dombjaira tett célzásból, valamint a Bánság említéséből arra lehet következtetni, hogy a vers Erdélyben keletkezett, mégpedig 1778 előtt, ugyanis azon évben törölte el Mária Terézia a Bánátot mint közigazgatási egységet, és állította vissza helyében a megyéket. Az, hogy a szomszédos területet tolvajban gazdagként emlegetik, úgy látszik, közmondásos szokás, Baranyai Decsi például a latin Argivi fures (az argosziak tolvajok) közmondást így adja vissza: *Lengyel lopó.*¹⁰ A cigányoknak, úgy látszik, igen régóta a kovácsoláshoz használt fújtató volt a nélkülözhetetlen költészeti attribútumuk, mint például:

Czigány fuvó, varga festek, kuldus veritek,
Káposztának torsájából csinált vas fazék.¹¹

Illetve még a mennyországba meztelenül induló cigány is azon töpreng, hogy kire hagyja fúvóját:

⁷ BARANYAI DECSI János, *Adagiorum...*, Bartphae, 1598, hasonmás kiadás, sajtó alá rendezte MOLNÁR JÓZSEF, ELTE, Budapest, 1978, No. 2652.

⁸ Stephani Ludovici ZIMANII, [...], *Carminum libri IV*, Vacii, [...], Ambro, [...], 1784, 220.

⁹ [Makó Mihály neve napjára], in: CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények*, 3, 1794–1796, sajtó alá rendezte SZILÁGYI Ferenc, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992, 106, 570–573.

¹⁰ BARANYAI DECSI János, i. m. 262.

¹¹ *Szerelmi és lakodalmi versek*, id. kiad. 282–283, 632.

Le veté eő ruháját,
És mind ingit, gatyáját,
Le voná nadrágját,
Eő szürke czondoráját,
Kinek hadya a' fuvoját,
Nem talállya modgyát.¹²

A német öltözetre és fejfedőre tett gúnyos megjegyzéseket hosszan lehetne idézni a korabeli közköltészetből, ezúttal beérhetjük Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekeire*, azon belül is *A korcs magyar* című énekekre tett célzással.¹³ Stoll Béla nélkülözhetetlen bibliográfiáját végigtanulmányozva, az egyes énekes könyvek általa adott jellemzéséből kiindulva még igen sok születésnapi köszöntőt remélhetünk találni, akkor is, hogyha az alkalmi költészetnek ez a válfaja sokkal kevesebb példát mutathat fel, mint a névnapi köszöntése. Csak néhány példát említek:

1. No. 146. Az *Apor Formularium toldaléka*, (17. század 2. fele), amelyben található magyar és latin üdvözlő versek a Petky és Lázár nemzetségre, illetve üdvözlő költemény ugyanezen család tagjaira.¹⁴
2. No. 249. *Szolga Mihály diáriuma* (1754–1763). Ebben többek között található magyar és latin üdvözlő versek, valamint vegyes prózai szövegek és köszöntők. Sajnos azt is a bibliográfia szerzőjétől tudhatjuk, hogy a kézirat jelenleg lappang.¹⁵
3. No. 345. *Aranka György gyűjteménye*, (1712–1790). Ennek a háromkötetes gyűjteménynek a második kötetében található magyar és latin alkalmi versek.¹⁶
4. No. 471. *Magyar és latin köszöntő versek* (Kolozsvár). A köszöntőverseken kívül van benne néhány prózai *salutatio* is.¹⁷
5. No. 618. *Sebestyén Gábor jegyzőkönyve* (1811–1812). Üdvözlő verseken kívül vannak benne a könyv tulajdonosához intézett névnapi és más alkalmi versek is.¹⁸
6. No. 619. *Tasy Ferenc diáriuma*. Ebben is vannak köszöntőversek.¹⁹

¹² I. m. 172.

¹³ *Ötödfélszáz énekek*, kiad. BARTHA Dénes, KISS József, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953, 132–134.

¹⁴ *A magyar kéziratos énekes könyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, összeállította STOLL Béla, Balassi Kiadó, Budapest, 2002, 94–95.

¹⁵ I. m. 141–142.

¹⁶ I. m. 185–186.

¹⁷ I. m. 242.

¹⁸ I. m. 301.

¹⁹ I. h.

Születésnapról írtunk, születésnapra. Hadd fejezzük be mégis jókívánságainkat egy névnapi verssel, dr. Kuruzstól, Csokonai halhatatlan figurájától, aki így mutatkozik be:

Doktor, borbély, alchimista,
Kéznéző, chiromantista
Zsibvásáros és drót vonó,
Poéta és kosárfonó.

Ez az összművészeti egyéniség (Szent Egyed napjára írott) köszöntő verset is talált a csizmája szárában:

A kerek ég örömmel ég emberek vigságán,
A Szép tsillag vígan villog az ég karikáján,
Mennyi fűszál a földön áll, kedvet annál többet talál,
Kit a halál le nem kaszáll, ez nap illy rendb[e] áll –
Dixi Duxi Daróci,
Boris hugom kapard ki.²⁰

²⁰ CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Az özvegy Karnyóné 's két szeleburdiak*, II. felvonás, 7. jelenés, in *Uő., Színművek*, II., (1795–1799), sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978, 194–195.

NÉVINVENCIÓK PETRARCA BARÁTI KÖRÉBEN

Petrarca baráti körét a modern értelemben vett irodalmi közvélemény közegeként, a humanista *respublica litteraria* első formájaként, vagyis a költő egyik fontos újításaként tartják számon. Újszerű a költő barátságához való viszonya is. A barátságról szóló nézetei túlnyomórészt Cicero műveiből valók, melyek közt az első helyen a *Laelius De amicitia* áll. Újszerűnek tűnik baráti kapcsolatainak jellege is. Ezekhez olyan egyedi jelenségek társulnak, melyek az akadémiai kezdeti formáira (*coetus*, *sodalitas* stb.) emlékeztetnek.

Szembetűnő, hogy néhány barátját a költő nem a saját nevükön, hanem antik néven szólította, emlegette. Az érintettek maguk is ezeken a neveken nevezték magukat és egymást. Az egyik levelében¹ Petrarca a címzetten, Szókratészon kívül nyolc közeli barátját nevezi meg. Többségükkel ifjúkorában kötött barátságot. A sulmonai Barbatus² mellett közéjük tartozott Petrarca két földije, Giovanni da Certaldo, azaz Boccaccio és Francesco Nelli,³ a firenzei SS. Apostoli priorja, akit a barátok Szimonidésznek neveztek. Az *Epistolae seniles* ajánlásának Nelli a címzettje. Két további barát, Luca Cristiani, akit Olimpio néven ismerünk,⁴ valamint Mainardo Accursio, akit Petrarca Simplicianónak nevezett, együtt tanult a költővel a bolognai egyetemen, majd Avignonban Giovanni Colonna kardinális familiárisaként élt együtt vele.⁵

A szóban forgó levél 1348 körül keletkezett. Címzettje, Szókratész, vagyis a flamand származású Ludwig van Kempen (Ludovico di Beeringen, il Santo),⁶

¹ Fam. IX, 2.

² A. CAMPANA, *Barbato da Sulmona*, in *Dizionario Biografico degli Italiani* (a továbbiakban: DBI), 6, 130–134.

³ Henry COCHIN, *Francesco Nelli: un ami de Pétrarque*. Lettres ..., Paris, 1892; Ernest H. WILKINS, *A Survey of the Correspondence between Petrarch and Francesco Nelli*, „Italia medievale e umanistica”, I(1958), 351–358.

⁴ M. Beretta SPAMPINATO, *Cristiani, Luca*, in DBI, 31, 22–23.

⁵ Ugo DOTI, *Vita di Petrarca*, Roma–Bari, Laterza, 1987, 22.

⁶ Urmser BERLIÈRE, *Un ami de Pétrarque, Louis Sanctus de Beeringen*, Rome–Paris, 1905; Giuseppe BILLANOVICH, *Tra Italia e Fiandre nel Trecento. Francesco Petrarca e Ludovico Santo di Beeringen*, in ID., *Petrarca e il primo Umanesimo*, Padova, Antenore, 1996, 362–376. (Studi sul

mint olvassuk, már húsz éve barátja a költőnek.⁷ Petrarca neki ajánlotta *Epistolae familiares* című gyűjteményét.⁸ Barátságuk az avignoni évekre, Giacomo Colonna *familiájában* való működésük idejére nyúlik vissza. Colonna 1322–1327 között jogot tanult a bolognai egyetemen, ott ismerte meg Petrarcát, aki ugyanazon idő tájt (1322–1326) látogatta az egyetemet. Később Avignonban találkoztak újra. Lombezi püspökké való kinevezése után Giacomo Colonna felkérte Petrarcát, kísérje el püspökségébe való beiktatására.⁹ Magával vitte Szókratészt is, valamint Laeliust, a római nemes családból való Lello di Pietro Stefano Tosettit, akivel Petrarca szintén életre szóló barátságot kötött. Szókratész elválaszthatatlan barátja volt Laeliusnak, korábban együtt dolgoztak a pápai kúriában.¹⁰ Mindketten irodalmárok voltak, *Trionfo dell' amoréjában* Petrarca az ő nevüket is megörökítette a híres költők panteonjában.¹¹ Később ők is – mint Petrarca – Giacomo Colonna fivére, Giovanni Colonna¹² kardinális szolgálatába álltak. Petrarca a kardinális „capellanus continuus commensalis”-aként, Szókratész pedig udvari-templomi zenészeként működött.¹³

A névinvenciók, úgy tűnik, Petrarcától erednek, aki költővé koronázásakor a saját Petracco nevét is latin hangzásúra és jelentésűre cserélte fel. „Scegliendo il nome di Petrarca – írja Ceserani – egli, in un certo senso, si autodenominò, si reinventò davanti al mondo. Compiendo una così attenzione e sensibilità sua e del suo tempo all’aspetto concreto delle parole e dei nomi, dovette certamente prestare un particolare finissimo orecchio agli elementi fonici e ritmici del significante (con rinvio implicito a parole grecizzanti o latineggianti come »patriarca«, »esarca« e simili), ma anche reagire con gusto etimologico e simbolizzante agli elementi del significato (con rinvio alle parole »petra« e »arca« e al nome »Petro, Pietro«, dalla cui somma risultava il nuovo cognome)”.¹⁴ Névváltoztatásával, valamint közvetlen barátai antik hangzású neveivel Petrarca az utána következő humanisták névváltoztatásának mintáját, és mondhatni jogalapját teremtette meg.

Petrarca, 25); Jan PAPY, *Francesco Petrarca en Ludovicus Sanctus: een 'ciceroniaanse' vriendschap*, in „Handelingen van de Koninklijk Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal-en Letterkunde en Geschiedenis”, XLII(1989), 87–98.

⁷ *Fam.*, IX, 2. 8.

⁸ *Fam.*, I, 1.

⁹ A. Paravicini BAGLIANI, *Colonna, Giacomo*, in DBI, 27, 316–317.

¹⁰ *Fam.*, XX, 13. 22.

¹¹ F. FUZET, *Pétrarque. Ses voyages, ses amis, sa vie chrétienne*, Lille, 50; Tr: Cupid., IV, 67–78.

¹² Vedi F. SURDICH, *Colonna, Giovanni*, in DBI, 27, 333–338.

¹³ DOTTI, *La vita di Petrarca*, op. cit. 28–29.

¹⁴ Remo CESERANI, «Petrarca»: il nome come auto-reinvenzione poetica, „Quaderni petrarcheschi”, IV(1987), 122.

Kovács Zsuzsa

SZENT VILMA (SANTA GUGLIELMA) ANTIFÓNÁJA

Szent Vilma legendája szerint abban az időben, amikor a magyarok keresztény hitre tértek, királyuk olyan feleséget keresett magának, aki segíteni tudja az ország megerősítését az új hitben. Választása az angol király lányára, Vilma-ra esett, aki férjét valóban hitre buzdította, annak távollétében képes volt az országot kormányozni, erényes életet élt, és pártolta az egyházat. A legenda azonban több, mint a szent királynéről szóló egyszerű példázat, mert ennek keretébe egy a kora középkorban elterjedt mese, a sógora által üldözött ártatlan nő története van beleszőve: a király öccse megpróbálja elcsábítani Vilmat, s mivel elutasításra talál, bosszúból, ármánykodással máglyára küldi a királynét. Vilma Szűz Mária segítségével megmenekül a tűzhaláltól, bujdosni kényszerül, ennek során a francia király udvarába kerül. Itt az udvarmester szeret belé, s a csábítás, elutasítás, bosszú, megmenekülés, bujdosás motívumlánca megismétlődik. Az archaikus üldöztetés-történet első része azzal zárul, hogy Vilma egy erdőben vándorol, a második, ismételt próbatétel után pedig tengeri útra kel. Hajóútja során a matrózok fejfájásban megbetegsznek. Vilma szenvedései és erényei jutalmául thaumaturgiai képességekkel áldatik meg, így sikerül meggyógyítania a legénységet. Ettől kezdve szentként tisztelik, s egy kolostorba vonulva gyakorolja gyógyító képességét. Csábítói, akik Isten büntetéseképp leprások lettek, királyaikkal együtt hozzá zarándokolnak. Miután megbánják bűneiket, Vilma meggyógyítja őket, felfedi kilétét, s visszatér Magyarországra, ahol sok templomot, kolostort, kórházat épít, és tovább segíti férjét, hogy Isten tökéletes szolgájává váljék.

A legendának – mely 14–16. századi olasz nyelvű kéziratokban maradt fenn, s a 15. század végétől nyomtatásban és misztériumjáték formájában is terjedt – az eredete ismeretlen.

A magyar szakirodalom egy része mesének tartotta, a fantázia termékének, Karl Lajos Szent Erzsébet legendájának a hatásával magyarázta a születését,¹ Jászay Magda úgy vélte, az üldözött királyné története II. Endre feleségének, Beatrice d'Estének hányattatott sorsával állhat összefüggésben.²

¹ KARL Lajos, *Árpádházi Szent Erzsébet és az üldözött ártatlan nő mondája*, Ethnographia, XIX(1908), 129–148, 202–214.

² JÁSZAY Magda, *Párhuzamok és kereszteződések. A magyar–olasz kapcsolatok történetéből*, Budapest, 1982, 54–59.

A legenda eredetével kapcsolatos feltételezések új irányba terelődtek, mikor bekerült a köztudatba, hogy a legendabeli Vilma alakjához szentkultusz is kapcsolódott. A Como melletti Brunatében mind a mai napig tisztelik, a falu templomában több ábrázolás őrzi emlékét, s a helyi hagyomány szerint Vilma az itteni kolostorba vonult vissza. A brunatei kultusz a 15. század közepétől dokumentálható. Michele Caffi a chiaravallei apátságban eltemetett ún. Milánói Vilma kapcsán (akinek a kultuszát az inkvizíció 1300-ban elítélte és betiltotta) hívta fel a figyelmet a hasonló nevű szent brunatei tiszteletére.³ Az ő nyomán Milánói Vilma és a vilhelmiták kutatói foglalkoztak azzal a kérdéssel, lehetséges-e valamiféle kapcsolat a két kultusz között.⁴ Az utóbbi időben egyre határozottabb formát öltött az a hipotézis, mely szerint a legenda voltaképp Milánói Vilmáról szól: mintegy fedőtörténetként született, amivel kijátszva az inkvizíció ítéletét, lehetővé tették Milánói Vilma tiltott kultuszának a tovább folytatását.⁵

A szentkultuszok történetében, tudjuk, a legkülönbözőbb hagyományok is keveredhetnek, s noha Szent Vilma legendája és a hozzá kapcsolódó tisztelet merőben más jellegzetességekkel bír, mint Milánói Vilma története és kultusza, a kontamináció lehetőségét nem zárhatjuk ki.⁶ A legenda szöveghagyományának az ismeretében azonban valószínűtlen, hogy a Szent Vilma-legendát Milánói Vilma alakja ihlette volna.⁷

³ Michele CAFFI, *Dell'abbazia di Chiaravalle in Lombardia. Illustrazione storico-monumentale-epigrafica*, Milano, 1842, 110–111. A brunatei kultuszra a magyar kutatók is felfigyeltek: KATONA Lajos, *Egy magyar vonatkozású olasz legenda*, Egyetemes Philologiai Közlöny, XXXIII (1909), 661–668; KROPF Lajos, *Szent Vilma legendája*, Egyetemes Philologiai Közlöny, XXXVI (1912), 766; FLORIO BANFI, *Ricordi ungheresi in Italia*, Annuari della Reale Accademia d'Ungheria in Roma, 1940–1941, 137–138; NAGY Artúr, *L'Ungheria nella letteratura drammatica italiana*, Corvina, 1952, 126.

⁴ Patrizia COSTA, *Guglielma la Boema l'“eretica” di Chiaravalle*, Milano, 1985, 147–149; Luisa MURARO, *Guglielma e Maifreda. Storia di un'eresia femminista*, Milano, (1985) 2003, 2 257; Marina BENEDETTI, *Io non sono Dio. Guglielma di Milano e i Figli dello Spirito santo*, Milano, 1998, 20, 24, 57–58, 114.

⁵ FALVAY Dávid, *Santa Guglielma, regina d'Ungheria. Culto di una pseudo-santa d'Ungheria in Italia*, Nuova Corvina, 9(2001), 116–122; Barbara NEWMAN, *The Heretic Saint: Guglielma of Bohemia, Milan, and Brunate*, Church History (Journal of the American Society of Church History), 74(2005), 1(March), 1–38; Anna PULLIA, *Due Guglielme per una drammaturga: Guglielma d'Ungheria e Guglielma la Boema nell'ottica teatrale di Antonia Pulci*, Tesi di laurea, Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Firenze, 2005.

⁶ Elképzelhető, hogy a két Vilma alakja összekeveredett a hagyományban, sőt az sem kizárt, hogy Szent Vilma kultusza hatott Milánói Vilmára.

⁷ Nem véletlen, hogy az egyetlen tanulmány a modern szakirodalomban, amely kétségbe vonja, hogy a két Vilmának a nevük egyezésén kívül bármi közük volna egymáshoz, a legenda szöveghagyományának a vizsgálatán alapszik: Marcello PIACENTINI, *De'perigli che si corrono a diventar regina di Polonia (o d'Ungheria)*, = *A Jan Slaski*, a cura di A. CECCHERELLI, D. GHENO, ecc., Padova, 2005, 347.

A legenda 14. századi, legrégebb ismert kéziratait Venetóban és Toscanában másolták. Az anonim műnek két feldolgozása – Andrea Bon (†1455?) változata és Antonia Pulci (1452–1501) misztériumjátéka – Velencében, illetve Firenzében született. Az általam ismert 25 kéziratot forrás közül csak egy másolat készült Comóban, egy talán Lombardiában, a többi 23 pedig mind Veneto vagy Toscana területéhez kötődik. A legrégebb bizonyosan Milánóból származó szöveg egy 1525-ös nyomtatott kiadás. Ezek az adatok, még ha sok másolat elpusztult vagy lappang is, ellentmondanak annak a feltételezésnek, hogy a legenda egy Milánóban vagy Brunatében keletkezett helyi kultusz kisugárzása nyomán terjedt volna el Itáliában.

A szöveghagyomány információkat nyújt a legendabeli szent kultuszáról is. A legenda a legkülönbözőbb szerzetesrendek által másolt és terjesztett legendagyűjteményekben, ismert, „rendes” szentek legendáival vagy prédikációkkal, liturgiai vonatkozású írásokkal együtt terjedt. Bon, aki bencés apát volt, legendafeldolgozását – mely önálló műként, többnyire díszes másolatokban terjedt – kegyes olvasmányoknak szánta nők számára. Pulci ágostonos kolostorba vonulva írta a legenda alapján a misztériumjátékot, abból a célból, hogy a szent ünnepén előadják. Szent Vilma legendája egy Mária-csoda példázata, s több forrás is tanúsítja, hogy a szent kultusza Mária kultuszához kapcsolódott.⁸ Általában betegség esetén fordultak Szent Vilmához közbenjárásért, de különösen a fejfájásban szenvedőknek ajánlották a hozzá való imádkozást.⁹ A Bon-féle legendafeldolgozás végén bejegyezve, fennmaradt egy Szent Vilmához könyörgő latin nyelvű ima és antifóna szövege.¹⁰

Mindez arra utal, hogy Szent Vilma legendája egyházi kultuszhoz kapcsolódva hagyományozódott már a legkorábbi, 14. századi venetói és toszkán források tanúsága szerint is. A brunatei kultusz nem a Viscontiak feltételezett, titokban ápolt, eretnek Vilma-kultusza nyomán keletkezett, s nem helyi hagyomány szülte, hanem egy ismeretlen eredetű Szent Vilma-kultusz kontextusába illeszkedik, mely kiterjedt egész Észak- és Közép-Itáliára. Azzal egy időben, mikor a 15. század közepén Brunate templomában a Szent Vilma-freskót festették, a pisai eredetű rend, Szent Jeromos remetái urbinói kolos-

⁸ A Bon-féle legendaváltozat így kezdődik: *In questo libro e descripta la compassionevole hystoria dela beata Guielma Regina de' Ongaria la quale se recita in li miracoli de la vergene Maria*. Pulci misztériumjátékának a kiadásait az angyali üdvözlés képe díszíti, s ilyen metszet áll az anonim legenda kiadásainak a címlapján is. Griantéban, a Comói-tó partján Szent Vilma képe a *Santa Maria delle Grazie*-templomban Máriával együtt van lefestve stb.

⁹ Roma, BAV, Vat. Lat. 5863, 1r–34v; Venezia, BNM, It., V. 41, ff.1r–48v. A Brunate kisugárzási körébe tartozó Morbegnóban, a domonkosok templomában Szent Vilmát egy fejfel a kezében festették meg; a 17. században a freskó még megvolt.

¹⁰ London, British Museum, Add. 10051, ff. 47r–v; csak az ima szövegét tartalmazza: Venezia, BNM, It., V. 41, f.48v.

torában egy évszázados legendáriumban őrizték legendájának a szövegét;¹¹ ez idő tájt másolta a legendát Vicenzában egy ágostonos,¹² Firenzében és Montellóban több karthauzi,¹³ valahol Veneto területén egy bencés¹⁴ szerzetes, s ekkor készítette legendafeldolgozását Andrea Bon Velencében, ahol – kéziratának tanúsága szerint – misén énekelték Szent Vilma antifónáját.

*

Andrea BON, *La compassionevole hystoria della beata Guielma regina di Ongaria*, London, British Museum, Add. 10051.
ff. 47r–v:

Questa è una devotissima sancta ala quale puole recorere tuti li infermi et maxime quelli che patisseno dolia de testa e lei sovviene a chi devotamente se li recomanda.

ANTIPHONA:

Inclita ac miserabilis Regina Guielma, dum inmenso certamine adversitatum versaretur, semper ad gloriosam et pijssimam dei genitricem Mariam preces cum fiducia effundebat, quibus dei liberata, visioni fidem praestamus, suis interventionibus diversarum passionum languore molestatos humana compassione liberabat.

VOTUM:

Ora pro nobis beata Guielma!

RESPONSIO:

Ut digni efficiamur promissionibus Cristi.

ORATIO:

Deus maestorum consolator et in te sperantium invictissima fortitudo qui constantissimam guielmam inter ineffabiles adversitates maxima compatentia illesam conservasti et sic ad felicissimum gaudium illam reduxisti cuique illi gratiam expellendi capitis dolorem concessisti: tribue quesumus ut eius supplicatione nobis peccatorum remissio concedatur qua capitis dolorem nostri liberemur: ut sic salvati gratiarum actiones semper tibi deo vivo et vero puro corde exhibeamus: Qui vivis et regnas in secula seculorum.: Amen.: Deo gratias semper.

¹¹ Paris, Bibl. Nationale, Fond italien 665, ff. 10r–28v. Vö. Carlo DELCORNO, *Produzione e circolazione dei volgarizzamenti religiosi tra Medioevo e Rinascimento*, = *La bibbia in italiano tra medioevo e rinascimento*, a cura di L. Leonardi, Firenze, 1998, 16.

¹² Venezia, BMCVe, Cicogna, 2242, ff. 27v–36r.

¹³ Firenze, BNC, Palatina, 131, ff. 1r–44v; 132, ff. 20v–43r, Venezia, BNM, It., V. 35, ff. 95r–119v.

¹⁴ Venezia, BNM, It., V. 68, ff. 84r–110v.

Németh S. Katalin

PAJKOS LOVAGLÁS EGY 17. SZÁZADI NÉMET RÖPLAPON

A 17. századi német röplapirodalom tematikai felosztásánál nagy számban találunk olyan egyleveles nyomtatványokat, amelyek a férfiak és a nők kapcsolatával foglalkoznak. A többnyire rézmetszetes illusztrációval kísért szövegek meghatározott olvasóközönséget megcélozva azokhoz az írásokhoz kapcsolhatók, amelyek a magyar irodalomban (főleg a kéziratos gyűjteményekben) mint csúfolók, gúnyversek maradtak fenn.¹ A kizárólag férfiak által írt, rajzolt röplapok azonban nem egyértelműen asszonycsúfolók, hanem a házasságban betöltött szerepek jogosságát gúnyolják ki, kérdőjelezik meg. Kétértelmű tehát minden olyan férjcsúfoló röplap is, amely a felszarvazott férjet állítja cél-táblája középpontjába, hiszen a férjet kicsúfolva éppen az asszony negatív szerepét helyezi előtérbe. Közleményünkben egy ilyen férjcsúfolót mutatunk be, amelynek tette és áldozata egyaránt a férfi.

Az impresszum nélküli egyleveles nyomtatvány a következő címet viseli: *Der Hanrey werde ich Genandt Alln Vntrewen Weibern wolbkandt.* A nyomtatványt szinte teljesen kitölti a hatalmas kakason lovagló férfi, aki széles karimájú kalapot visel, amelyen két szarv, két szamárfül és egy kis kakas látható. A polgári öltözetet viselő úr szemmel láthatóan idősebb, ezt mutatja hosszú fehér szakála és cvikker formájú szemüvege is. Kéztartása egyértelműen a felszarvazásra utal.² A külön rámutató kéz a nevet is elárulja: Becco Cornuto, az olasz kifejezés a német népnyelvben a Hahnrei szóval azonosítható. Az egész röplapot uraló alak azonban nincs egyedül, lába nyomában (szó szerint) apró kis alakok lovagolnak, ugyancsak kakason ülő felszarvazott férfiak, harci zászlókkal egész hadsereget képezve. A röplap cím alatti verses szövege először a feleség szavaival kezdődik:

Hab Geduld Lieber Alter Mein,
Tröst dich das du nicht bist allein.
Jungen Männer Musens auch sein,

¹ *Hatvanhat csúfos gajd, XVI–XVIII. századi magyar csúfolók és gúnyversek*, válogatta, sajtó alá rendezte, az elő- és utószót írta HARGITTAY Emil, Budapest, 1983 (Magyar Hírmondó).

² Az itt megjelenített kéztartás történeti elemzését ld. Reinhard KRÜGER, *Etymologie von Gesten*. www.fortunecity.de/.../149/corna002.html

Wer dieser weiß, und Leyden kan
Der ist ein rechter Hanen Mann.
Seht! Wie stehn Ihm die Hörner an.

A kakas mellett hagyott üres mezőben folytatódik a férjek seregének gúnyos biztatása:

Ihr Hanenreuter auf!
Fort! Fort zum Regiment.
Damit Ihr Eurem Feind
nicht reitet in die Händ.

A metszet alján végül megszólal a főszereplő is, a Hahnreiter, vagyis a kakason lovagoló felszarvazott férj:

Ach bin ich nicht ein armer Mann,
Jetzt muß ich reiden auff dem Hann,
Und muß ein breiten Hutt tragen das
Darzu auch ein Brill auff die Nas,
Esels Ohrn stehn mir auch woll an,
Diß alles ich woll erdulden kann.

Mein Weib die will es also Haben,
So darf ich es auch Niemands klagen,
Aber sieh da, was bekumer ich mich,
Seindt ihrer doch noch mehr als ich,
Freudt mich, daß Ich nicht bin allein,
Der Hann reitter viel Hundert sein.

A két utolsó versszak közrefogja a Hahnrei nemzetség (kitalált) címerét, amelyen ugyancsak a kakas, kalapos alak, a szarv és a szamárfül látható.³

A Hahnrei alakja a 17–18. századi német röplapirodalom egyik kedvelt szereplője. Az idősebb férj mellett kielégítetlenül maradó feleség hűtlenségében maga a férj a bűnös, tehát az asszony morális elítélése mellett ugyanolyan hangsúlyt kap a férj felelőssége is. Maga a Hahnrei szó először Luthernél fordul elő 1534-ben, de a 16. századi pamfletirodalomban még nem szerepel.⁴ 1613-ban találkozunk vele először egy alnémet röplapon, ahol már jellegzetes

³Ld. még: Wolfgang HARMS–Michael SCHILLING–Barbara BAUER–Cornelia KEMP (Hg.), *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts. Die Sammlung der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel*, Ethica, Physica, Tübingen, 1985. 232.

⁴Johannes BOLTE, *Bilderbogen des 16. und 17. Jahrhunderts*, Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, 1909, 72. J. BOLTE, *i. m.*, 78., *Gefühle – Emotionalität – Geschlecht*. 11. Fachtagung: Arbeitskreis Geschlechtergeschichte für Frühen Neuzeit (AKGG-FNZ), <http://hsoz-kult.geschichte.hu-berlin.de>

attribútumai a kalap, szemüveg, a kéztartás és a nagyobb csoporthoz tartozás. A *Neugekleidete Hahnreistutzer* című röplap 1630-ban már meg is énekli a kéztartást, amely azt mutatja, hogy a szemüveg ellenére a férj az ujjjaival tapasztalja meg a felszarvazást. A 17. században már széles körben ismert volt a Hahnrei szimbolikus jelentése, jóllehet a szó etimológiája még mindig bizonytalan. A Hahn (kakas) jelenthet gyávaságot, féltékenységet, de jó szándékú együgyű embert is, ugyanakkor a férfiasságnak is egyértelmű megtestesítője.⁵ A Hahnrei összetétel utalhat a „gallus castratus”-ra is, a keleti-fríz „hanrunne” kifejezés a kappanra vonatkozik.

A jelzett röplapnak van azonban ellenpárja is, amelynek címe: *Die Hennenreiterin*.⁶ A képen látható asszony egy tyúkon lovagol, kezével pedig az egyezményes jel szerint fűgét mutat. A háttérben lévő alakok itt is a csoporthoz tartozást jelzik, apró „tyúklovarnők” vonulnak, jelképük a rokka, a villa és az éléskamra kulcsosomója. A párként is értelmezhető ábrázolás a megcsalásban egyaránt gúnyolja ki a tehetetlen férfit, és ítéli el a csapodár feleséget. A 17. századi illusztrált röplap nemcsak a kora újkorban volt ismert, hanem feléledt a 20. századi képzőművészetben is, kiszínezett változata az orosz avantgárd képzőművészek frankfurti kiállításán is szerepelt.⁷ A 17. századi pajkosság olvasása talán kedvére lesz a *Pajkos énekek* 20. századi sajtó alá rendezőjének is.⁸

⁵ Werner WUNDERLICH, *Hahnrei, Hahnreiter*, in *Enzyklopädie des Märchens*, Bd. 6. Berlin, 1990., coll. 378–383.

⁶ J. BOLTE, *i. m.*, 78., *Gefühle – Emotionalität – Geschlecht*. 11. Fachtagung: Arbeitskreis Geschlechtergeschichte für Frühen Neuzeit (AKGG-FNZ), <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de>

⁷ *Russisches „Lubok”*. 1997. www.ikonenmuseumfrankfurt.de

⁸ STOLL Béla, *Pajkos énekek*, Budapest, 1984. (Magyar Ritkaságok)

Küllős Imola
STOLL BÉLA KÖSZÖNTÉSE

Stoll Béla diákkorom óta ösztönzött a régi magyar kéziratos költészet kutatására, ezért őt nagyra becsült mesteremnek tartom, akitől szemléletmódot, szövegfilológiát, textológiát és (nem utolsó sorban) precizitást tanulhattam. Kerek évfordulós születésnapját stílszerűen hadd köszöntsem itt egy 18. századi tréfás diákverssel, amely eredetileg ugyan Mária-napra készült, de remélem, hogy „kiforgatott” jókívánságai erre a kerek évfordulóra is árasztanak majd egy cseppnyi derűt.

Bár terveink szerint az *RMKT XVIII. század* közköltészeti sorozatának egy későbbi kötete tartalmazza majd a különféle köszöntőket, jókívánságainkkal és az ünnepeltnek kijáró köszönettel, „tanítványi” hálánk kifejezésével nem várhatunk évekig.

Tiszteletünk jelül íme hát az eddig publikálatlan, eredetileg dudakísérettel énekelt köszöntővers:

1.   A kan is túr, én is versificálok,
Mert itt Máriára [= STOLL BÉLÁRA] hirtelen találok,
Én is lehetek ám még baglyok királyok
Egy úr küldött ide, azért povedálok.

2.   Hány pettyegéssel párduc bőre tarka,
Hányféle füvekkel mező tarka-barka,
Vagy mennyit karattyol a csevegő szarka,
Oly sok áldást vegyen a Mária [= a STOLL BÉLA] marka!

3.   Élted pecsenyójét szerencse forgassa,
Gyémántod, aranyod kakas takargassa,
Hogy száz tutzet cigány el ne prédálhassa,
Lelked bakfitty hányva örömmel láthassa.

4. Egész csuka, potyka, egész pintes korsó,
Lid-lúdnak, tyik-tyúknak köles kása, borsó,
Dió-recsegtető, -ropogtató orsó,
Tarkázzon-barkázzon csicser bagoly borsó!

5. Üssön agyon az Úr kegyes gratiája
Öljön meg kegyelem fanyelű bicskája
Tápláljon reménység köves szalonnája
Ezt kívánja múzsám szíve, szeme, szája!¹

*

Ismereteim szerint a 18. századi diák-köszöntőknek egyetlen komoly, tudományos elemzése Kiss József 1948-ban készített és 1958-ban részben publikált dolgozata.² Megállapításai helytállóaknak bizonyulnak mind az egy évszázaddal korábbi anyagra, mind pedig a 19–20. században gyűjtött népi köszöntőversekre.

Az utóbbi évtizedekben végzett forrásfeltáró munkámmal³ elsősorban azt az állítást kívánom megtámogatni, mely szerint: a szájhagyományban fennmaradt „népi köszöntés” és a 17–18. századi kéziratos emlékek „között történeti összefüggés van, amit számos kétségtelen szöveg-, ill. motívumegyezés is megerősít”.⁴ A 19–20. századi téli és tavaszi népszokások versezetei, a névnap-köszöntők és a lakodalmi vőfélyversek egyrészt szövegszerűen, másrészt poétikai megoldásaikkal (alliterációk, tréfás és nonszensz kívánságok, rímtoposzok) is őrzik a hajdani közköltészeti rigmusok és diák-köszöntőversek emlékét.

¹ Szeel Imre-ék. (1790–1794. Stoll 404, 144b.) A vers előtt a szerző ajánló sorai: „Köszöntő versek, melynek el éneklésére addig zengette dudáját, úgy intézte (?) a furkót (?) és a pomádát, hogy karikára ütven tehessen egy heted-hét országra szóló nyalka prádét.”

² Kiss József, *A „Dersi-Biás” kéziratos énekeskönyv*, Néprajzi Közlemények 3(1958), 71–117.

³ Folyamatban van az RMKT XVIII. sz. *Közköltészet* című alorozat anyaggyűjtése, szerkesztése, amelynek egyik kötete az alkalmi köszöntőket, ill. a szokásköltészeti forrásokat fogja tartalmazni. Néhány jeles napi, lakodalmi köszöntőt már közreadtunk az RMKT XVIII/4. *Közköltészet* 1-ben a 124–139. számokon, valamint a *Világi énekek és versek* című antológiában a 7–15. számok alatt.

⁴ Kiss József, *i. m.*, 79. A 17. századi „sátoros ünnepek”-re készített köszöntőkből 1. kiadva az RMKT XVII/11., 208–209. sz., valamint 211–224. sz. alatt és az RMKT XVII/14, 10–16. sz. és 148–157. sz. alatt. Ezek az adatok kb. 50–100 évvel korábbiak, mint a Dersi Biás-énekeskönyv szövegei.

Demeter Júlia

VIRÁG

Stoll Béla 80. születésnapjára

Az alábbiakban egy olyan a kéziratos kötetet ismertetek röviden, amely számos virágot és növényt tárgyal. Ezek ugyan nem vázába valók, hanem különböző nyavalyák gyógyítására, de talán sikerül egy-két szál születésnap virágot is választani.

A selmebányai Szlovák Bányászati Múzeum (Slovenské Banské Múzeum, Banská Štiavnica) őrzi a hajdani jezsuita (1650), majd piarista (1776) iskola megmaradt könyv- és levéltári anyagát, mely azonban rendezés és katalogizálás nélkül hever egy tiszta, száraz teremben. Ezért pontosan hivatkozni sem tudok arra a 18. századi kéziratos kötetre, mely gyógyászati ismereteket gyűjtött egybe (s amelynek meg kellene vizsgálni a 16–18. századi herbáriumokhoz és a kalendáriumok gyógyászati fejezeteihez való viszonyát).

A kötet fő része 169 gondosan számozott lapból áll, két kéz írása; a második kéz a 110. lapon veszi át, majd a 167. laptól az első kéz zárja. Az 1–35. lap az egyes betegségekről, a 36–169. laptól terjedő rész a növények gyógyító erejéről szól. Ezután 7 számozatlan levél következik, ugyancsak az első kéz írásával, a *rozsvirág' haszna felől*. E rész bevezetője szerint mivel „a Rozs virággal némely Anglus mondása szerint kilentz sullyos betegségnek lehet ellene állani [...], azért 1751-dik esztendőben ebből a virágbul jó bőven szedettem [...], holis a Probákban tellyes vigasztalásomra szerentsés ki-menetelt nyertem”. Ezután a kilenc betegség ismertetése következik, majd leírja, hogyan kell gyűjteni és kezelni a rozsvirágot, végül versbe foglalja a legfontosabb tudnivalókat. (Az 1751 a hivatkozott angol vagy német orvos feljegyzéseinek időpontja.) Az írásképp alapján a kézirat a 18. század utolsó harmadából származhat.

Az alkalomra a herbáriumból három bódító szépségű és hatású, színes növény tudós leírását választottam:¹

¹ Mindkét részletet betűhíven, de modern központoszással közlöm; csak a legszükségesebb helyeken emendáltam, ezeket dőlt betűvel jelzem.

1.

KENDERNEK d. Canabis hasznai:²

Keveset enni jó az kender magban, de a' sok árt, mert meddőre téssen, és az gyomrot meg veszti.

Ha az magvát meg-töröd, és borban avagy tejben meg iszod, szomjúságot meg-állat.³ Az levele, míg zöld, az vize-is igen jó az fejnek dagadására. Kőszvént-is jó véle kötözni. Ha az fatsart levét az fülben töltyöd, apró férget meg-öl az fülben.

Az vad kenderrel igen jó orbantzot és tüzes dagadást kötözni, ha meg töröd az levelét.

2.

VAD MÁKNAK d. Papaver erraticum, Papaver Rubeum hasznai:⁴

Az mezei veres máknak öt vagy hat fejét ha három Lúdmony héjában forró borban meg főzöd és meg-iszod, el alutt, alatlanságot el úz, álmot hoz szemedre. Ha mézzel öszve töröd az magvát, és úgy eszed, kemény kolikás hasat lágyít.

Ha vizét veszed az virágának és azt iszod, belső hévséget el-úz, gyujtván hidegben igen jó innya. Nyelvnek,⁵ toroknak dagadását meg állattya. Szent Antalnak tüzet meg állattya,⁶ ha mosod véle orrod vérét. Májnak fájo vérét⁷ meg állattya az mák vize, ha posztót meg ásztat benne, és az orodra kötöd.

Ha meg főzöd az vad mákot, és vele mosod, az száznak rothadását és ínynak⁸ dagadását meg gyógyítta.

Ha ezen mák fúvel az Aszszony népnek mossák az szemérem testeket, ágyékokat, és a fúvet réá kötik, az ő sok vérek folyását meg állattya.⁹

3.

KERTI MÁKNAK d. Papaver Sativum hasznai:¹⁰

Szédelgő fejnek jó az mák, igen aluszt, vagy eszed, vagy iszod. Az fekete mákot ha eszed, avagy ha vizét iszod, náthát és fejben való rutságot ki úz, hurutot meg állat. Az máknak az magvát, avagy ki fatsart levét ha meg főzöd jó

² A 128. lapon.

³ meg-allat

⁴ A 140–141. lapon. Vadmák: pipacs.

⁵ Nyelvenek

⁶ meg-allattya. Szent Antalnak tüze: orbánc.

⁷ Májnak fájo vérét

⁸ innak

⁹ meg-allattya

¹⁰ A 141. lapon.

vizben, és véle fejedet , homlokozdat mosod, fej fájást meg állat, hagymázt meg gyógyít. Szent Antal *tüzét*¹¹ meg ólt.

Mondola olajjal az mák vizét tölts őszve, meg állattya az fülnek tsengését és zugását, ha belé töltted. Ha az mákkal olajat tsinálsz, hurutot meg szárazst,¹² torkot gyógyít, meg lágyét, gyujtván hideget, és álmatlanságot meg állat.¹³

Syrupot avagy italt-is jó belőle tsinálni. Ved az fekete nagy mák fejet, ötven negy pénz nyomonyit, esső vizet három meszelyit, főzd ezt addig, míg tsak más fél font lészen, szűrd meg, vess nád mézet az levében, azon haszna, mint az vizének és magvának.

¹¹ tuzét

¹² szárazst

¹³ meg-allat

Szentmártoni Szabó Géza

PISKÓLTI ISTVÁN RÓL

Piskólti István nemesemberként Debrecenben katonáskodott, amikor 1781 januárjában, engedélyezett szabadidejében, átdolgozta Gergei Albert 16. századi szerzeményét, az *Argirus históriáját*. A „Serkenj fel, óh, Múzsám, kezdjed énekedet” kezdősorú, először 1785-ben megjelent átdolgozás jelentősen megváltoztatta Gergei művének szövegét és jellegét. Az elején Stefanus Piskólti versfőket rejtő, négy részből álló história *Allocutiójában* a deákos iskolázottságú, tudákos szerző így vall munkájáról:

„Esméretes minden históriákat olvasni szeretők előtt ama bárdolatlan versekben való régi *Argirus históriája*. Most ez kezemben akadván, anélkül is, ezen katonai életemben, ez idő szerént Verlaubomban heverésem lévén, kedvem tartotta azon históriát reformálni, új és jobb, s amennyire lehetett, poetica regulák szerént való strófákban szedni, mind a stylusban, mind a matériában helyesebb expressiókkal élni. Sok helyeken mindazonáltal a verseket, ámbár a kadenciái hibásak voltak, meghagytam, vagy a connexióra, vagy a materiára nézve magam új verseiben is, ha mi hibák estek is, nem sokat gondoltam véle; én is csak fűzfapoéta voltam. Ha kinek verseim kezében akadnak, ne légyen Momusom, ha pedig megigazítja, megköszönöm. Akik szeretni akarnak, tanulhatnak Argirusból, mert én már megtanultam, s az interessét is megadtam. Te pedig, Olvasó, légy jó egészségben!

Írtam Debrecenben, Anno 1781 diebus Januarii. A N. Magyar Koronának és egyik zászlóaljának méltatlan tagja, Piskólti István, m.p.”

Piskólti nem volt tehetséges költő, változtatásaival, kihagyásaival és bővítéseivel az eredeti történetet mégis pergőbbé, elevenebbé tette; egyúttal epicsi kellékeket és mitológiai szereplőket is iktatott a szövegbe. A klasszikus ismeretek fitogtatását ügyesen ötvözte népies fordulatokkal, a szereplőket pedig a fikció világából csaknem a valóságba szállította le. A szerelmi és az ágyjelenetek is érzékiesebbek lettek nála, jóllehet kifejezései gyakran túllépnek az erotikán, trágárságba csapva át. Gergei *Argirusában* nincs moralizálás, Piskóltiéban pedig már bőven akad ilyen, sőt az anekdotázó nőgyűlölet is helyet kap benne. A tündéri mivoltából kifogatott történet, a ponyvakiadásoknak köszönhetően, széles körben elterjedt. Hatása nemcsak a nép körében volt nagy, hanem a magas irodalomban, sőt a festészetben is. Nagyban hozzájárult a magyar irodalmi népiesség 19. századi kibontakozásához, s betetőzését

nyert Petőfi János vitézében. A Piskólti-féle szöveg töredékeit, az eredeti históriás énekével rokon dallammal, Kodály Zoltán jegyezte fel a bukovinai széke-lyek közt.

Piskólti István három évtizeddel az *Argirus* átköltése után a 16. századi *Apollonius históriáját* dolgozta át. Ez az *Argirus*éhoz hasonló jellegű munkája azonban nem jutott el a kinyomtatásig. A szerzői kéziratot az Országos Széchényi Könyvtár őrzi. A „Sírnak a Syrenek mikor énekelnek” kezdősorú, négysarkú 12-esekben írt, az elején Stefanus Piskólti versfőket rejtő, öt részből álló história 542 strófát számlál. Az előszó az *Argirus-história Allocutiójához* nagyon hasonló poétikai célokat fogalmaz meg:

„Az olvasónak egészséget, békességet kíván az alább írt. Ezt az *Apollonius históriáját* Xenophon görög író írta meg, legelsőbben görög nyelven, mely leg-hitelesebb; annak utána 1588. eszt. valami tót deák magyar nyelven vers formába adta ki, de oly bárdolatlanul, hogy az olvasásra sem méltó. A materiát törtetve előadja, de se nem vers, se nem fusus stylus. Gróf Haller János a fogarasi rabsága ideje alatt, fuse, a *Hármas históriába* bétette, és el lehet mondani, hogy az világoson van leírva, de mégis a Xenophon görög nyelven lett kiadá-sával egyik sem egyez meg tökéletesen.

Ezt a históriát, most némelykor érkezésemben, jobb rendben, és poetica regulákhoz szabott strófákban szedtem; reményem, a cadenciákban sehol se hibáztam, a dolognak előadásában nem kerestem a mélységet, a cifra stylust, távoztattam a poetica históriákat, a metamorphosist, a sok isteneknek sok hivataljait, s kötelességeit, melyeket sokan nem értettek volna. Azért az egy-ügyűséget követtem. És, ímé, Isten kegyelméből el is végeztem. Méltó ez a história az olvasásra, nem lát ebben az olvasó bujaságot, buja szerelmet, hanem a sok szerencsétlenséget, ezek közt is az isteni gondviselést, az állhatatosságot, a tökéletességet, az igaz és tiszta szívet, és mint post nubila Phoebus, a sok szerencsétlenség után a csendességet; a sok siralom után az igaz szívbéli örömet.

Ezen históriát az olvasó kedvéért, a históriának is világosabb megérthetéseért részekre osztottam. Ha csekély munkám az olvasó előtt kedvet talál, enyim a szerencse.

Ha cifrákat s nyalkosokat keres az olvasó, olvassa a *Gismunda*, *Thysbe*, *Tündér Ilona*, *Abrakomás és Anthia*, *Theseus és Ariadné* históriáit, s több olyanokat. Az *Apollonius históriája* nem a szív gerjesztésére való, hanem annak sok esetin való csudálkozásra méltó. Azért tragico-comoediának méltán nevezhetem. Vedd jó néven, hív olvasó, és légy jó egészségben!

Írtam Miszt Tótfalu mezővárosában, 1804-dik eszt. augustus 17-dik napján. Nemes Piskólti István, ugyanazon város hites nótáriusa.”

A Piskólti által oktanul lebecsült, 1588 „kétséges elejiben” szerzett *Apollonius históriája* Lucretia-versformájú, azaz 3×19-es strófákban íródott. Haller János *Hármas históriáját* 1682-ben fordította, ennek második részében, a *Jeles példabeszédekben*, az eredetit követő prózában olvasható a kalandos törté-

net. E könyv a kolozsvári 1695-ös első kiadást követően többször is megjelent. Ujváry Gyula 85 évvel ezelőtti közleménye tudósított a *Tirusi Apollonius bujdosásának története*i című, 1760-ban készült, ismeretlen szerző által 1025 négyrí-mű alexandrinusban írt fordításáról, amelynek a szegedi Somogyi Könyvtár-ban van máig kiadatlan kézírata.

Ennek a magyar olvasók körében századokon át népszerű történetnek a forrása a *Gesta Romanorum* egyik antik eredetű novellája, amelyről Piskólti tudálékoskodva azt mondja, hogy az Xenophon Ephesiusnak, a *Habrocomes és Anthia* című, 3. század eleji görög kalandregény írójának a szerzeménye. Piskólti erre a történetre a 15. strófában, az *Argirus* említésével együtt utal:

Thysbe miként jára szép Pyramusával,
A kis Abrokomás a szép Anthiával,
A hív Theseus is szűz Ariadnával,
Argirus is mint járt Tündér Ilonával.

Nos, az attribúció nem is képtelenség, hiszen az *Apollonius* ismeretlen ókori szerzője ugyancsak a 3. század eleje táján élt, mint a nevezett Xenophon. Az *Apollonius* görög eredetije azonban elveszett. Éppen 1796-ban jelent meg Bécsben, Aloys Emmerich Freiherr von Locella (1733–1800) gondozásában az *Anthia és Habrokomész* latin verzióval is ellátott kiadása. Talán ez járt Piskólti kezében. Tudtunkkal ennek az antik kalandregénynek az 1726-os londoni editio princeps óta egészen 1975-ig nem volt magyar fordítása.

Az olvasónak szóló bevezetés végén az is kiderül, hogy az eddigi szakirodalom számára teljesen ismeretlen Piskólti István a Szatmár vármegyei Misztótfalu nótáriusa volt. Olyasféle státust töltött be tehát, mint a kortárs Gvadányi József (1725–1801) híres peleskei nótáriusa. Szerzőnk személyéről, aki valamikor 1750 táján születhetett, a helybéli református egyház anyakönyveiben bizonyára további életrajzi adatok is fellelhetőek lesznek.

Irodalom

Argirus históriája, azaz igen szép história Argirusról, Akleton királynak kisebbik fiáról, és Tündér Ilonáról, a tündérleányoknak királyasszonyáról, melyet ama régi esméretes Argirus históriájából jobb rendbe vett, jobb és értelmesebb versekbe szedett egy gyenge poeta. Nyomtatott 1785dik esztendőben.

Apolloniusnak, a Tyrusi fejedelemnek bujdosásra való indulása. Írta Nemes PISKÓLTI István, Miszt-Tótfalu, 1804. Autográf kézirat. 8° 43 f. (OSzK, Kézirattár, Oct. Hung. 436)

Tirusi Apollonius bujdosásának története. A kézirat végén: Author operis A^o 1760. 24 junii designavit Fr. A. S., 96 lap (Somogyi Könyvtár, Szeged, *Dugonics Analecta*, a kolligátum 51. darabja)

Régi Magyar Költők Tára XVI/12. kötet, sajtó alá rendezte ORLOVSZKY Géza, Budapest, 2004; XENOPHONTIS EPHESII, *De Anthia et Habrocome Ephesiacorum libri V. Graece et latine recensuit, supplevit, emendavit, latine vertit, adnotationibus aliorum et suis illustravit indicibus instructis* Aloys. Emeric. Liber Baro LOCELLA. Vindobonae, apud A. Blumauer, 1796; XENOPHÓN, *Anthia és Habrokomész*. Fordította KÁRPÁTY Csilla. A fordítást az eredetivel egybevetette, az utószót írta SZEPESSY Tibor, Budapest, Magyar Helikon, 1975 (Az ókori irodalom kiskönyvtára); GULYÁS József, *Az Árgirus-mese feldolgozásai*, Sárospatak, 1910; KRISTÓF György, *Két Árgirus-feldolgozás: Piskólti István és Dózsa Dávid*, EPhK, 1936, 186–198; UJVÁRY Gyula, *Apollonius históriájának ismeretlen magyar verses feldolgozása*, It, 1922, 98–99.

Péter László
A STOLLWERK

Nehogy elfogultsággal legyenek vádolható, nyilvánosan is kijelentem, hogy Stoll Bélának nem minden újításával értek egyet.

Nem értek vele egyet mindjárt az első vers egy fontos szavának olvasatában sem. Ma már az óvodában is tudják a gyerekek József Attila első versét, a *Kedves Jocót*:

De szeretnék gazdag lenni,
Egyszer libasültet enni,
Jó ruhába járni-kelni,
S öt forintért kuglert venni.

Míg a cukrot szopogatnám,
Új ruhámat mutogatnám,
Dicsekednék fűnek-fának,
Mi jó dolga van Attilának.

Stoll egyik vívmányának tartja, hogy a „Dicsekednék” utolsó betűjét a kéziratban *l*-nek olvassa. A címben szereplő megszólításnak megfelelően tehát szerinte nem Attila, hanem Jolán dicsekednék azzal, hogy milyen jó dolga van az öccsének. Igaz, a kézirat nagyító alatt *l*-hez hasonló betűt mutat, de korántsem egyértelműen; továbbra is az a véleményem, hogy tollhibás *k* betűt kell benne látnunk. Nem is volna sok értelme, hogy az első szakasz egyes szám első személyű állítmánya (szeretnék), a második szakasz első két sorának állítmányai (szopogatnám, mutogatnám) után egyszeriben második személyűre váltsion át a gyerekköltő: miért Jolán dicsekedjék, mikor dicsekedhet ő maga is?

Éppen ellenkezőleg: József Attila első versében a költőnek egész életén át érvényesülő jellegzetes tulajdonsága kap első ízben nagyon szemléletes megfogalmazást: ez éppen a dicsekvésre, a kérkedésre való hajlam. Főként levelezéséből lehet garmadával szedni az olyan idézeteket, amelyekben elsősorban nénjeinek, gyámjának dicsekszik ezzel-azzal. Vágó Márta szemére hányta József Attilának ezt a szerinte is túlzó önbizalmát. Erre írta 1928. szeptember 30-án a költő válaszul: „Pedig igazán régen eltemettek volna már, ha nem nevel-

tem volna ki magamban azt a bizonyos és sokat fölhányt öncsodálatot. Ami kívül hiányzik a világból, azt az ember belül, önmagában kell megteremtse, mert máskülönben elpusztul.”

A textológia egyik törvénye a *lectio difficilior* elve. Azaz: a nehezebb olvasat, a szokatlanabb, a kivételes alak többnyire a helyes, szemben a könnyebben olvashatóval, a megszokottabbal, a közönséggel. Ha a kéziratban azt írom: a költő magához *hasonította* ezt vagy azt az élményt, a nyomdász kezén ebből *hasonlította* lesz. A *cezúrából* többnyire *ceruza* válik. József Attila versében a *halász bátyámból* így lett *halász bátyám*. Szegedi tájszó a *nincsetlen*; Tömörkény, Juhász Gyula következetesen így is írta. A *Szépség koldusa* előszavában így is szerepel. De ez a népi szóalak is áldozatául esik a *banalizációnak*, a közönségesseé változtatás törvényének, és ma már alig lehet a nyomdászokkal megküzdeni, hogy *nincsetlen* maradjon; Tömörkény és Juhász kötetében is a legnagyobb figyelem, korrektúra ellenére is *nincstelen* lesz.

Ez a törvény teljesült be Stoll Bélán is. Hiába adott le gondos kéziratot a nyomdába, hiába ügyelt korrektúráról korrektúrára a kijavított „Dicsekednél” I betűjére; az 1980-ban megjelent *József Attila minden verse és versfordítása* című kötetében mégis a régi alak, a „Dicsekednék” olvasható! Mi történhetett? A kiszedett ívek már a nyomógépben lehettek, az első példányt ki is nyomhatták. Ilyenkor megállt a gép, és az ügyeletes korrektor még egyszer, utoljára végigfutotta a kinyomott ívet, az úgynevezett revíziót, nem maradt-e benne kijavítatlan hiba, nem esett-e ki a sorok végén egy betű, egy írásjel. A korrektor maga is tudhatta fejből a versikét. Talán ő is az óvodában tanulta már. Még örült is: nagyon meg lehetett elégedve önmagával, hogy sasszemmel észrevette a szerinte való hibát, és az utolsó pillanatban „kijavította”. A szokatlant a szokványosra. A rendkívülit a banálisra.

A textológus minden fáradozása, figyelme az utolsó pillanatban így vált semmivé.

Szőke György
KIS(S) KÉZIRATGYŰJTŐ KRIMI

A szövegnek nem szerzője: mindössze összeállítója vagyok. Az idézetek kivétel nélkül a Stoll Béla által közzétett József Attila összes versei (JAÖV III), illetve a József Attila levelezése (JAL) jegyzeteit tartalmazó kötetekben található: ezeknek a köteteknek a lapszámait adom meg.

JAÖV III

Hozzá [József Etelkához] intézett szerelmes levelei tisztázatlan körülmények között Kiss Ferenc gyűjtőhöz kerültek. (114.)

(*Ringató*) ... a vers újonnan felbukkant kézírata, amelyet a tulajdonos, Kiss Ferenc lekötelező szívességgel megmutatott nekem. Provenienciájáról szokása szerint nem nyilatkozott... (152)

(*Munkások*) A *Külvárosi éj*ből kitépett, a törzsanyag József Etelkánál levő részéből tisztázatlan körülmények között Kiss Ferenc gyűjtőhöz került lapon... (181.)

(*Balatonszárszó*) [Sólyom Janka] a költőhöz írt három távirata és egy levele feltehetőleg a Makai család archívumából került, nem tudni, hogyan, Kiss Ferenc tulajdonába. (223.)

(*Karóval jöttél...*) A kézirat József Etelkától Kiss Ferenchez került. (255.)

József Etelka, amint ezt nekem többször elmondta, s fia, Makai Ádám is megerősítette, magánszemélyeknek soha nem adott el vagy ajándékozott József Attila-relikviákat. Mily nagy volt tehát a meglepetésem, amikor előbb 2000 táján, majd 2003 augusztusában Kiss Ferenc (Horváth Iván telibe találó megfogalmazásával „irodalmunk e nagy kéziratgyűjtő egyénisége”) büszkén mutatta nekem mint gyűjteménye becses darabjait, a *Temetés után*, az *Edit*, és a *Jövőm emlékeit*... kézíratait, amelyeket annak idején József Etelkánál láttam

és feldolgoztam. Meg kellett vizsgálni tehát a gyűjtő birtokában levő többi dokumentum, az ott levő családi levelezés eredetét is, mert ez fényt deríthet a versek sorsára. Egészen biztos, hogy József Attila anyjának levele, mely egészében még soha nem jelent meg nyomtatásban, s először József Jolán, majd József Etelka idézett belőle, s Szántó Judit egyik lapját hasonmásban közölte, s amelyet én is láttam József Etelkánál, a törzsanyag része volt. Ezt a levelet Kiss Ferenc ugyancsak 2003 augusztusában mint saját tulajdonát mutatta meg nekem. A gyűjtőhöz kerültek többek között a József Etelkához írt levelek, mint például Cserépfalvi Imre 1937. nov. 11-i levele, Szántó Judit 1933. jan. 26-i levele, vagy Homonnai Zoltán szerelmeslevelei. A József Jolánhoz írt levelek szintén Kiss Ferenc tulajdonában vannak, aki a szakirodalomban úgy szerepel, mint József Jolán hagyatékának őrzője. Szabolcsi Miklós egyik utalásából sejthető csak, hogy mi lehet ezeknek a leveleknek a provenienciája: „Nincs még Kiss Ferenc kezében, de azt állítja, hogy József Etelnél... látta azokat a leveleket, amelyeket József Jolán anyósa – Makai Ödön anyja – írt Jolánnak...” A Szép Szóban megjelent József Attila-versek kefelevonatai jelenleg is a Makai család Andrássy úti lakásában vannak, kivéve azokat, amelyeken a költő javítási láthatók: *Boldog hazug*, *Ars poetica*, *Nem emel föl*, *Isten* és *Flórának*. Ezek Kiss Ferenc tulajdonába kerültek, aki 2003 augusztusában engedélyezett egy gyors kollacionálást, kivéve a *Flórának* kefelevonatát. Külön kutatásra érdemes az ún. hamburgi dosszié kérdése is. (72–73)

Németh Andor kiadásának gépiratát Kiss Ferenc őrzi. Valamikor a múlt század kilencvenes éveinek az elején ideadott nekem egy dossziényi gépiratot, kérve, hogy határozzam meg. Azt mondta, hogy a dossziét egy hamburgi antikváriumban vásárolta. Megállapítottam, hogy a dosszié Németh Andor kiadásának gépiratos előzményét tartalmazza. A bizonyítás azon alapult, hogy olyan szövegeket tartalmazott, amelyeket először Németh Andor publikált: 1. Egy gépiratos lapon a Szántó Judittól kapott versek másolatait; 2. Az *Eszmélet* előzményei közül a 467b-e szövegek autográf gépiratait. (Ezeket Németh Andor ugyancsak Szántó Judittól kaphatta.) Később kiderült, hogy a dosszié a *Munkások* kivágatát is tartalmazza a *Külvárosi éj* kötetből, a költő autográf javításaival. Ezt a dokumentumot Kiss Ferenc Péter Lászlónak engedte át közlésre. Ekkor is Hamburgra mint származási helyre hivatkozott, s – mintegy magáévá téve meghatározásomat – így közölte a kutatóval a dosszié eredetét: „Föltevése [mármint Kiss Ferenc föltevése] szerint Németh Andor hagyatékából került rejtélyes úton a kereskedelembe, s ez az anyag lehetett, amelyből Németh Andor 1938-ban összeállította József Attila összes verseinek első kiadását.” A hamburgi származás legendája legalábbis kérdéses. „Nem életszerű – amint azt a rendőri jelentések meg szokták fogalmazni –, hogy Németh Andor magával cipelt volna egy kötegnyi, számára értéktelen gépiratot akkor, amikor 1939 nyarán elhagyta az országot. (Még a neki/róla szóló vers kéziratát is elvesztette.) Az is kérdéses, hogy Cassisból hogyan és miért került volna Hamburgba az anyag. Szinte teljesen bizonyos, hogy a dosszié a törzs-

anyag József Etelkához került része volt. Talán ebben a dossziében voltak még a következő, jelenleg Kiss Ferenc tulajdonában levő gépiratok is: *Regős ének, Szürkület, Mint a Tejét a vonuló...* (72–73.)

JAL

Juhász Gyula – József Attilának. Lh.: Kiss Ferenc antikvárius. [...] A levél provenienciája nincs megadva, valószínűleg József Etelkától. (609.)

József Attila – Sz. Szigethy Vilmosnak. 1955-ig a Szegedi Egyetemi Könyvtárban volt, ahonnan Lődi Ferenc ellopta. A tolvajtól Kiss Ferenc vette meg. (613.)

József Attila – Gáspár Endrének. Lh.: Kiss Ferenc antikvárius. (Ismeretlen személytől: korábban Gáspár Endréné tulajdonában.) (630.)

József Attila – Eidus Bentiánnak. 1955-ig a Szegedi Egyetemi Könyvtárban volt, ahonnan Lődi Ferenc ellopta. A tolvajtól Kiss Ferenc antikvárius vásárolta meg. (649.)

...megszokhattuk, hogy a hagyatékokból először a József Attila-kéziratok tűnnek el. [...] De még közgyűjteményeket is fosztogatnak: a szegedi Egyetemi Könyvtár 1955-ig két József Attila-levéllal büszkélkedhetett, mindkettőt ellopták. Ezek a levelek aztán valamelyik híres gyűjtőnél, Aczél Györgynél vagy Kiss Ferencnél bukkannak fel. Habent sua fata epistolae. [...] A legtöbb teljesen új, közöletlen anyag is családi törzanyagból került elő. Mint ismeretes, a költő hagyatékát két nővére kettéosztotta. Jolán a PIM-nek adományozta, Etelka magánál tartotta. Az Etelka tulajdonában levő anyag előkerülése Kiss Ferencnek, az ismert gyűjtőnek és antikváriusnak köszönhető. Ő, azzal az ürüggyel, hogy az elhunyt Makai Péter díszletterveinek nagy csodálója, esetleges megvásárlója, no meg behízselő, sármos egyéniségével elérte, hogy napokon át kutathatott Makaiék Andrassy úti lakásában. (Makai Ádám szíves közlése.) Minden alkalommal József Attila-kéziratokkal megpakolva hagyta el a lakást. Nem kevesebb, mint hetvenkét levél, kilenc vers kéz- és gépirata, valamint számos egyéb dokumentum (pl. József Attila könyvtárának darabjai) került az antikvárius tulajdonába. A József Attila-kutatás sokat köszönhet a gyűjtőnek, hiszen a morálisan kétes értékű akció nélkül ezek a dokumentumok ma is érintetlenül és ismeretlenül porosodnának Makaiék lakásában. A jelen kiadvány elkészítését is Kiss Ferenc kezdeményezte, s a levelek xeroxmásolatát rendelkezésünkre bocsátotta. Közben – Makai Ádám erélyes fellépésére – a kéziratok visszakerültek a családnak. (A versek 2005-i kritikai kiadásában a lelőhely még így van megnevezve: „Kiss Ferenc tulajdonában, József Etelkától.”) (598–599.)

Tverdota György

JÓZSEF ATTILA KORAI KÖLTÉSZETÉRŐL – STOLL BÉLA
KRITIKAI KIADÁSA KAPCSÁN

Talán némileg megkésve, recenziót készülök írni Stoll Béla új József Attila-kritikai kiadásáról, de felmérve a feladat nagyságát, úgy döntöttem, hogy most csak a pályakezdő éveket veszem szemügyre. A választásom annyiban nem önkényes, hogy ama kevesek közé tartozom, akik – mint Szabolcsi Miklós, Péter László vagy Tamás Attila – komoly figyelemre méltónak tartották a költő 1921–22–23-as verseit, amelyek között kevés igazán sikeres teljesítmény akad. Sok évvel ezelőtt a tőlem telhető alaposággal tanulmányoztam ezeket a költeményeket, s általában József Attila pályakezdését, de aztán érdeklődésem más kérdések felé fordult. Volt idő, amikor némi részvétet éreztem Stoll Béla iránt, akinek a kritikai kiadás készítőjeként rengeteget kell vesződnie azzal a tömegtelen kétes értékű szöveggel, amelyeket József Attila érett korszakának kezdete, 1927 előtt írt. Stoll a költő kéziratosszerű versesfüzetei, címlistái és egyéb források tanulmányozása eredményeként kronológiailag kétségkívül elég alaposan átrendezte azt a sorrendet, amelyet a Szabolcsi Miklós szerkesztette kritikai kiadás és a tudós első nagy monográfiája hagyott rá örökül. Csak hát – gondoltam – nem mindegy, hogy az Ady-követő, Juhász Gyulát utánzó verszetek milyen rendben követik egymást?

Szkepszisem annak is szólt, hogy – ha részletkérdésekben másként ítéltém meg ezt-azt a fiatal József Attilánál – úgy tűnt: Szabolcsi Miklós a *Fiatal életek indulójában*, ha nem is végérvényesen, de nagyon hosszú időre elintézte a fiatal József Attila költészetének ügyét. Talán Szabolcsi halála, talán egyéb okok folytán azonban a közelmúltban az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy eljött az ideje újra végiggondolni József Attila pályakezdő éveit. Az érdeklődés megújulásának itt csak két okát emelem ki. Egyik az, hogy a József Attilakánon az évek során több jelentős átalakuláson ment át. A húszas évek terméséből változatlan maradt a *Tiszta szívvel* iránti érdeklődés, nyugodtan elfogadhatjuk a kánon részének azokat a darabokat, amelyeket az önmagához túlzottan is szigorú költő a fiatalkori műveiből a *Medvetánca*-ba beválogatott. A Szabolcsi által kiemelt *A legutolsó harcok* és a *Fiatal életek indulója* ellenben alaposan elhalványult. Ugyanakkor a versek megzenésítői, a versmondók, de még a versértelmezők is, váratlanul újabb és újabb fiatalkori szövegeket állítottak rivaldafénybe. Időszerűvé vált tehát a fiatal József Attila újraértékelése.

A másik ok nem új felismerés, Szabolcsi első monográfiájában sűrűn találkozunk vele: arról van szó, hogy a fiatal József Attila gyakran fogalmazott meg – tökéletlenül, közhelyesen, olykor laposan, néha azonban sikeresen – fiatalkori versei egyes részleteiben olyan szekvenciákat, amelyekre többé-kevésbé változott formában későbbi, érett műveiben bukkanunk rá. Azt is mondhatnám, hogy az életmű tematikailag és motivikusan sokkal egységesebb, mint ahogy ezt a korai és az érett életmű értékülönbségei alapján gondolni lehetne. Szabolcsi sok ilyen mozzanatot regisztrált, ám ez beleolvadt munkája gondolatmenetébe, nem hatott olyan reveláló erővel, mint ahogyan ma hat ránk. Az életműnek ez az egysége határozottan megemeli a korai termés érdekességét.

S ha ez így van, akkor már mindjárt nem olyan érdektelen az a kérdés, hogy Stoll hogyan rendezte el kritikai kiadásában a pályakezdő évek költészetét. Most két olyan példát hozok fel, ahol nem értek egyet Stoll kronológiájával.

Egyik visszarendezési javaslatom *A betűk sivatagában* című versre vonatkozik. A kritikai kiadás jegyzetében ezt olvassuk róla: „Pontos keltezésére nincs fogódzó. Az ÖM 1922 tavaszára, Radnóti Miklós 1923-ra keltezte... Az utóbbit fogadtam el”. Az 1922-re keltezés mellett egy külső, életrajzi érv is szólhat. József Attila 1923 januárjában kilép a gimnáziumból. Az az iskolai fegyelem, amelyre már a vers kezdő sorai is utalnak: „A gót s latin betűk sivatagában, / Fáradt diák, virágot keresek”, ekkor már nem köti őt. Igaz, készülnie kell az összevont osztályvizsgákra, s ez tanulási kényszert jelenthet. Éppenséggel a makói atyai barátokra is vonatkozhat a „De jaj, vigyáz rám sok szigorú mester” sor, sokkal kézenfekvőbb azonban a „mester” megjelölés kapcsán a gimnáziumi tanárookra gondolni. Én tehát az ÖM keltezését tartom elfogadhatóbbnak, s ha valahová, akkor a hasonló tematikájú *A vergődő diák* közelébe helyezném ezt a darabot. A Hektór–Andromaché-példa, e részlet ügyetlen nyelvi megfogalmazása is inkább a korábbi időpont mellett szól. Ezen túl érdemes figyelembe venni azt is, hogy a „Csak vágyam kóborolhat szertesztét” sor rokonára az 1921. november 26-án kelt *Vágymagam a Hold alatt* záró sorában: „S bolyongok benne szerte-széjjel”, illetve az 1922-es *Lovas a temetőben* „Bús daccal bolyong szerte-széjjel” mondatában bukkanhatunk.

Ismeretes, hogy József Attila pályája lényegében a Nyugat költői hagyományának, s ezen belül Ady és Juhász Gyula költői örökségének jegyében indult. 1923-tól egyre erősebb vonzást gyakorolt rá az avantgárd költészet. Mikorra tehetjük az izmusok első látható megjelenését érdeklődése horizontján? Az avantgárd körökkel történő kapcsolatfelvételre legkésőbb 1922 nyarán sor került, mert Raith Tivadar, a magyarországi avantgárd egyik szervezője, a Magyar Írás című folyóirat szerkesztője már a költőnek egy sürgető levelére válaszolja 1922. szeptember 20-án, hogy „Barta könyvét, valamint Kassákét nem küldhetjük el, mert a Ma könyveinek árusítása nálunk be van tiltva”. Ennek a levélnek a fényében nem kifogásolható a költő avantgárd hatást mutató első versének, az *Erőneknek* 1922 áprilisára keltezése. „Az 1. és 3. sor utalása alapján ezt a verset is apr. 11. táján írhatta. Jellegzetes »születésnap« vers” – írja a kritikai kiadás jegyzete. Az első sor a költő életkorára utal: „Derekamban tizen-

hétéves izmok ringatóznak”. A harmadik sorban esetleg a megírás évszakára történhet utalás: „Én vállamra veszem a Tavaszt”. Ha ezt a keltezést elfogadjuk, akkor az első kassákos szabad vers nagyon korán, a Kosztolányi-hatást felmutató szonett, a *Távol, zongora mellett* közvetlen szomszédságában született volna. Nem zárható ki, hogy így történt. Alkotáslélektani okokból én időben mégis közelebb hoznám a másik kassákos szabad vershez, az 1922 novemberében született *Proletárok!*-hoz. A kötött formából való kilépés először talán az *Egyszerű versben* történt meg, amelynek korábbi címe *Prózavers* volt. Az *Álomban enyém vagy* hasonlóképpen inkább prózaversnek, mint szabad versnek tekinthető. A talán 1922 nyarán írt *Csendes estéli zsoltár* felismerhető módon Füst Milán szabadvers-technikáját és a bibliai zsoltárokat követi. A *Hajnali vers kedvesemnek* ugyancsak a prózaversék közé sorolható. A kassákos szabadversek „természetes” helyét én e verskísérletek után vagy legalábbis ezek környékén, tehát 1922 nyarán vagy kora őszén jelölném ki.

Műhelytanulmányomban arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy a József Attila-kutatásnak érdemes eltöprengenie az új kritikai kiadásnak azokon a lapjain is, amelyek a fiatal, pályakezdő költő teljesítményét teszik közzé, jegyzetelik meg és rendezik el, mert a József Attila-képünk alakulását ezek az oldalak is messzemenően befolyásolják. Stoll munkájának nagyszerűségét ezek a töprengések a legkevésbé sem kisebbítik.

Ács Pál

„HOSSZÚ AZ ÚRISTEN”

József Attila két sora

József Attila *Hosszú az Úristen* című versének első két sorát a költő egyik kedves népdalával hozza párhuzamba Stoll Béla: „Hosszi az asztal, keskeny az abrosz, / rövid a vacsora”. A szövegösszefüggés kézenfekvő, hiszen Vágó Márta is a költő kedvenc nótái közt említi ezt a dalt, amely egyébként József Attila saját kezű másolatában is fennmaradt. A folklórhatást bizonyíthatja az a körülmény is, hogy a *Hosszú az Úristen* 1928-ban keletkezett, éppen akkor, amikor a költő közeli kapcsolatba került a radikális népi mozgalommal. Népdalszerűnek érezte ezt a verset Füst Milán is, amikor kétes értékű füttyörészésnek minősítette a kezdősorokat: „Hosszú az Úristen, / rövid a szalonna”.

Mások viszont nem népköltészeti hatást, hanem valamiféle magyar közmondás vagy szállóige emlékét sejtették itt. Komlós Aladár szerint „mulatságos szentenciá”-val indul a vers. Közmondásgyűjteményeinkben valóban gyakran előfordul egy efféle, régies fordulat: „Hosszú kolbász, kurta prédikáció”; „Hosszú pecsenye jó, s rövid szó”; vagy „Rövid beszéd, hosszú kolbász”.

Ez a közmondás nemcsak „régies”, hanem valóban nagyon régi. Pontos magyar megfelelője annak, ami latinul így hangzik: *Brevis oratio et longa manducatio*, és ennek eredete feltehetőleg Szent Benedek reguláiig nyomozható, tehát a mondás semmiképp sem népi gyökerű, vagy ha mégis, akkor hamisítatlan *gesunkenes Kulturgut*. Márpedig a népi radikalizmus eszméiért lelkesedő József Attila számára kevés dolog volt ennél ellenszenvesebb, hiszen ő ekkoriban a *primitive Gemeinschaftskultur*t, vagyis a „nép eredetien alkotó tevékenységét” hirdette. Lehetséges, hogy a költő a nép ajkán élő ősmagyar proverbiumnak hitte ezt a latin közmondást? Aligha, hiszen papos jellegét nemhogy tompítani, de erősíteni igyekezett – ez illetett antiklerikális mondanójához: „Hosszú és kemény is, / püspököké mégis, / rábízná pedig siralmas / dolgát a szegény is.” Szokásához híven József Attila fordított, változtatott a megszokott köznyelvi kifejezésmódon, így lett a „kurta prédikáció, hosszú pecsenyé”-ből „Hosszú az Úristen, / rövid a szalonna”.

Az eredeti mondást hallomás útján is ismerhette; kérdés, hogy honnan? Parasztoktól vagy professzoroktól? Az utóbbi sem lehetetlen. Kedves szegedi irodalomtanára, Dézsi Lajos kiadta Tolnai Fabricius Bálint 16. századi protestáns versszerző tréfás lakodalmi versét, a *Historia de moribus in conviviót*. Ebben olvashatók a következő sorok: „Tudom, hosszú pecsinyét mindnyájan

szerették, / De az prédikációt rövidön szabjátok”. Dézsi hozzá is teszi: „Ma is mondják: Hosszú kolbász, rövid prédikáció”.

Elképzelhető, hogy József Attila ismerte a közmondás reformáció korabeli változatát, és éppen ezt aktualizálta. „Nem a kolostorokon múltott, hogy ez a kultúra, azaz nemzetrombolás nem egészen sikerült, de nemzetünk szellemének formáján, erején, amely, mikor bilincseit meglazította a reformáció, egész nagyságában bizsergetően kinyújtózott” – írja a költő *Magyar mű és labanc Szemle* című egykorú írásában. A közmondás kreatív megfordítása ebben a versben nem más, mint a magas kultúrával szembeállított népi ellenkultúra határozott képviselete.

A vers értelmezői hol a népiséget, hol a radikalizmust hangsúlyozzák. Csak ettől a hangsúlytól függ, hogy Komlós Aladárnak vagy Stoll Bélának van-e igaza. Ám ebben az esetben a hangsúlyozás fölösleges. Nyilvánvalóan mindkét felismerés helyes. A vers kezdősorai a szeretett népdallal és a reformáció kori közmondással egyaránt kapcsolatba hozhatók. Annál is inkább, mivel népiség és reformáció az 1920-as évek József Attilája számára logikus egységet képezett.

Székely Júlia

„ALHATNÉK, DE KITARTOK”

Beszámoló egy szerdai Rebakucsról

Az alábbi levelet 1984 őszén kaptam Stolltól. Megbetegedtem, és nem tudtam bemenni az Intézetbe, de megkértem Bélát, feltétlenül számoljon be, miről maradtam le. Mivel telefonunk nem volt, Stoll (szerencsére) kénytelen volt leírni az eseményeket. Így maradhatott fenn egy hiteles jegyzőkönyv egy tipikus szerdáról.¹

Kedves Juli!

Jelen vannak (ülési sorrendben:) Kl.,² Iván,³ Dán Robi, Szabó Géza,⁴ Kőszegi Péter,⁵ Piroska,⁶ én (borotvátlanul), Zsuzsa,⁷ Jankovics,⁸ két pasas, akinek nem tudom a nevét, Terike,⁹ Tibike,¹⁰ végül a titkárnő.¹¹

1. naprendi pont: Klaniczay hosszan beszél arról, hogy egy tábla kellene. Többen ajánlkoznak.

2. „B”-téma:¹² az ideális kutató. (Klaniczay beszél.) Kókay a 70-es évek legelején Grázban járt és talált egy kódexet, de nem szólt senkinek. Ilyenek a filozok. (Bezzeg Klaniczay.)

De szólt, Klaniczaynak, de Gerics elsikkasztotta.

3. Valami szót kell elolvasni Klaniczaynak, de senki sem tudja elolvasni.

4. Még egy közölnivaló (Klaniczay): a publikációkról szóló beszámoló végre elkészült.

¹ A levelet betűhű átírásban és fakszimilében közlöm.

² Klaniczay Tibor

³ Horváth Iván

⁴ Szentmártoni Szabó Géza

⁵ Kőszeghy Péter

⁶ Uray Piroska

⁷ Kovács Zsuzsa

⁸ Jankovics József

⁹ Sántha Teréz

¹⁰ Komlovszki Tibor

¹¹ Papp Enikő

¹² A Rebakucsnak állandóan visszatérő témái voltak, pl.: „átírás vagy betűhű kiadás”, „feleltetés” (ki hol tart a munkáival), ez utóbbiból következett a munkatársak rendszeres megdorgálása, közülük is leggyakrabban Pirnát Antal vég nélküli szidása.

5. Felolvasóprogramok (még mindig Klaniczay). – Horvát Iván a tavaszi kiskonferencia ügyét vetette fel.¹³ Varjas–Kőszegi–Horvát olvas fel. Pécsett szédületes társaság gyűlt össze, briliáns emberek, akik mindent elolvasnak. Szenzációs lesz, ha megismerjük majd őket. Ezek a gyerekek oltári nagy vihart fognak kavarni.

Visszatértünk a tábla kérdésére. Kulcs-ügyek. Nagyon unalmas.

Iván B[...]i¹⁴ hülyeségét dokumentáló adatokat sorol fel. Felháborító trehányságok.

– Megjelent Schulek Tibor bácsi. –

Aha. Pécsett lesz ez a kiskonferencia. Borzasztó rokonszenves fiúk, akik meg fogják lepni a publikumot. Átfogó ismereteik vannak.

Unalmas részletkérdések. Alhatnék, de kitarok. Félelmetes gyerekek. Mellbevágóan remek előadások lesznek. Pénzt is kell szerezni.

(Kiderült Pázmány szerepe Czeglédinek otthonából való kiűzetésében. Ez a szerep negatív.)

Terike Ruttner Tamást ajánlja a kiskonferenciára. Iván úgy tudja, hogy Ruttner jelenleg a csecsemők nyelvével foglalkozik.

Remeknek ígérkezik a szállás és az ellátás is. A görék ingyen szállnak meg.

– Érzésem szerint – mondja Kl. – remek lesz a program, legyen kirándulás és vacsora is. Május 15–19 között lesz. A kirándulás ne keresztezze a szigetvári vándorgyűlés kirándulását. Érdemes lenne gondolkodni egy jugoszláv kiránduláson is.

Hát én azt hiszem, hogy lassan mennünk kell – mondja Klaniczay.

Csak tudnám, hova.

Hát így.

Jobbulást kíván és sokszor üdvözli
Stoll

¹³ A konferencia létre is jött 1985 májusában Pécsett.

¹⁴ Olvashatatlan név

Kedves Juli!

Jelen velem (ülsz) somell:) Kl., Juh, Ds-Páti;
Suli Op'n, Kőneci Péter, Pirosh, én (kontraktoknál)
Zsuzsa, János, két pász, adint a háló a szék,
Tünde, Tünde, Vajna a kócsok.

1. napi munka: Klancsok leveleivel, hogy
egy tábla kellene. Többet ajánlott.

2) B' tétel: az ideális utas. (Klancsok levele) Könyv
a 70-as évek végén a 90-es évek elején írt és több egy kötetet, de
nem volt szerkesztve. Jelen a jelen. (Boross Klancsok.)

3) De mit, Klancsok, de Op'n elváltoktól.

3) Valami mit kell elválni Klancsoktól, de az is a nagy munka.

4) Hof egy közeli utas (Klancsok): a publikációkért való
biztosítékra elváltok.

5) Toldasok (egy másik Klancsok). - Hozott Juh
a tavaszi konferencia újítáit vitelle fel. János Kőneci-hozott és
fel. Péter médiatekta társaság újítáit önmé, kitalálta elváltok, (Klancsok)
az is mit kell elváltok. Szerkesztés len, ha megismerjük majd
élet. Ezt a szerkesztést is meg vitelle fel a társaság.

Visszatér a társaság. Kétszáz újít. Kétszáz munka.

Juh lényegét dokumentálta elváltok sorát fel. Fel -
biztosítékra társaság. - Megjelenés Schick Tibor elváltok. -

Aha. Péter elváltok a konferencián. Boross elváltok, fűt,
az is meg vitelle fel a publikációkat. A fűt iméntem velem.
Visszatér a társaság. Elváltok, de kitalálta. Toldasok újítáit.
Megjelenés velem elváltok. Péter is kell velem.

(Kiderült Péter újítáit megvitelle fel a társaság elváltok kitalálta-
velem. Ez a nagy munka.)

Tünde Róthel Tünde újítáit a konferencián. Juh újítáit
hogy Róthel újítáit a konferencián újítáit foglalkoztatták.

Róthel újítáit a társaság és az elváltok is. A görög újítáit
elváltok meg.

- Értésem velem - ma újítáit Kl. - velem len a program, hogy
biztosítékra és velem is. - Péter 15-19 újítáit len. A kitalálta
velem len a konferencián újítáit kitalálta. Értésem velem
gondolattal újítáit kitalálta is.

Hát a art kitalálta, hogy velem iméntem fel - újítáit Klancsok.

GD kitalálta, velem.

Hát újítáit.

Juh újítáit velem és velem kitalálta.

Stall